

НИКОЛА ЙОНКОВ ВАПЦАРОВ

НИЕ СМЕ МАКЕДОНЦИ

**И НАШЕТО ТВОРЧЕСТВО ТРЕБВА ДА БЪДЕ
В СЛУЖБА НА МАКЕДОНСКАТА КАУЗА**

Сборник поезия и проза

Съставител, увод и коментар:
проф. д-р Стойко Стойков

Графичен дизайн и
предпечатна подготовка:
“Серчанин”

Македонски културен клуб „Никола Вапцаров“
Благоевград 2022

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	5
Вместо увод	13
Вапцаров в македонския литературен кръжок 1938 - 1942	34
От изказванията на други кръжочници при обсъжданията на поезията на Никола Вапцаров провеждани в македонския литературен кръжок в негово присъствие	48
Творчеството на Вапцаров в плануването от кръжока сборник на македонски поети и писатели	52
Зряла поезия.....	54
Младежки стихотворения.....	80
Недовършени стихове	99
Вапцаров и смъртта	107

ПРЕДГОВОР

Биография

Никола Йонков Вапцаров е роден в село Банско, Мехомийско, Отоманската империя, на 7 декември 1909 г., (или според самия него – на 28 декември), в семейството на македонския революционер Йонко Вапцаров и дълбоко религиозната Елена Вапцарова. Основно училище учи в Банско и тук започва да пише първите си стихове и да свири в китаро-мандолинния оркестър към читалището. През 1924 г. продължава образованието си в Разложката смесена гимназия, където основава въздържателното дружество, чийто председател става. Рецитира свои стихове и поставя пиеси в читалището, в които и сам играе. Активист е и на туристическото дружество. След завършването си желае да следва литература, но по настояване на баща му записва Машинното морско училище във Варна, където остава от 1926 до 1932 г. Започва да публикува стихове в „Родина“ и „Борба“. В тях силно е застъпена идеята за поробената родина майка Македония. Участва в македонско дружество във Варна. Постепенно се увлича по левичарски идеи.

След завършването на училището живее и работи в Кочериново, където става председател на профсъюза, играе в любителски пиеси и организира изнасяне на сказки. Тук през есента на 1932 г. участва в Македонския младежки конгрес в Благоевград, където рецитира свои стихове. Оженва се за Бойка, дете на бежанци от Егейска Македония, живеещи в Бараково.

Постепенно любовта му към родината избледнява. Опитва на Михайловистите да убият баща му през 1929 г., както и отвличането му през 1933 г. са вероятните причини за разочароването на Вапцаров от македонското движение и отдръпването от родината Македония. Това е времето, когато по собствените му думи: „плюх озлобено и в теб и в самия живот“. Стрелбата срещу него от страна на михайловистите със сигурност не помага. Неговото връщане към родината Македония е свързано с преместването му в София през

1935 – 1936 г., където се запознава с Михаил Сматракалев и е поканен да даде стихотворения на „Македонски вести“¹ и се съгласява. Сега той пише стихотворението „Родина“, което публикува в „Кормило“, в което описва своето завръщане към Нея: „Родина на Гоце и Даме“ и декларира, че „сега си ми близка, по-близка от майка дори“, въпреки доскорошния кървав пъкъл на македонските братоубийства:

но днеска ме блиска
ненужно пролятата кръв,
насън ме души
площадния кървав двубой
на твои герои,
платени със чужди пари...²
Тежи ми, Родино,
кошмарно жестоко тежи
димящата кръв
и аз ще те питам -
всичко това
за теб ли бе нужно,
кажи?

През 1938 г. става член, основател и един от ръководителите на Македонския литературен кръжок, поставил си за цел да създава македонска национална художествена литература. Включва се и става ръководител на Македонския говорещ хор „Гоце Делчев“. Активно участва в посрещането на македонските студенти от Белградския университет през 1939 г., а по-късно е главния участник в акцията на Македонския литературен кръжок да се връчи бронзов медальон с карта на Македония и текст на македонски език на съветските футболисти спартакисти. През 1940 г. издава единствената си стихосбирка „Моторни песни“, посрещната с възторг в Македонския

1 Седмично списание на македонски национални позиции излизало в София между 24 януари 1935 и 16 октомври 1936 г. с главен редактор Ангел Динев, и редактори Коста Веселинов и Михаил Сматракалев, неофициален орган на ВМРО (обединена) (Македонска енциклопедија, том II. Скопје, Македонска академија на науките и уметностите, 2009, 857).

2 Още едно от местата, където прозира противопоставянето между категориите Македония („твои герои“) и България („чужди пари“). Чуждите пари, в случая са главно български пари, тъй като Вапцаров говори за убийствата извършени основно от михайловистите, чиято организация е финансирана пряко или косвено от българската държава.

литературен кръжок, но с безразличие от критиката. От 1941 г. се включва активно в революционната дейност на БКП, както и в редактирането на „Литературен критик“, където се занимава с поезията на младите. Щаба на партизаните в Пиринска Македония му предлага да стане партизанин, но той отклонява предложението.

На 3 срещу 4 март 1942 г. е арестуван от полицията и след няколко месеца е осъден на смърт и разстрелян.

Македонецът Вапцаров и поробената му Родина

Нямам намерение да навлизам подробно в този въпрос, защото целта ми е да оставя самия Вапцаров и приятелите му да говорят. Ще засегна само няколко въпроса накратко – Коя е Родината, за която пише, какъв се смята по народност, на какво бъдеще се надява и на края откъде идва неговото самосъзнание.

Да започнем с прозата му. Вапцаров много категорично заявява в доклада си пред Македонския литературен кръжок, че е македонец и че творчеството му трябва да бъде подчинено на македонската национална кауза. В рамките на същия е третиран като македонски поет, пишещ македонска поезия и национални стихотворения за Родината Македония.

Все повече български изследователи признават това.

Но се появи друга тенденция – опити да се „спаси“ Вапцаров, от самия него, от неговия „македонизъм“, като се твърди, че той не бил искрен, правел това по поръчка на партията, която следвала някакво решение на Коминтерна от 1934 г. да се създава македонска нация и на края се бил „осъзнал“.

Тези твърдения са безкрайно далече от истината и лесно се оборват. Както подробно анализирах в една своя статия от декември 2009 г. в „Народна воля“ („Родино твоя образ ме опива, и твоя глас неспирно ме зове“, Родината в ранната му поезия) в ранната поезия на Вапцаров, писана в периода 1926 – 1932 г., когато е 17 – 23 години, той, живеейки във Варна и Русе, изживява себе си като чужденец и човек, намиращ се далече от родината, съставляваща се от: планините Пирин, Пинд, Шар, реките Струма, Вардар, Черни Дрин, Гласна (вер. Глазне), езерата Преспа и Охрид, градовете Воден и Охрид, село Търлис, брега на Егея. Места само от Македония. При това Вапцаров често ги подбира по тройки – по едно от трите части на поделена Македония. Младият Вапцаров смята Македония за

намираща се още под гнет и робство (шествековно), като смята за несвободна и страдаща и Пиринска Македония наравно с Вардарска и Егейска.

Очевидно е както коя е родината му - Македония, така и коя не е – България. Същото виждаме и в зрялата му поезия. Родината е нарисувана по следния начин: Пирин, Беласица, Охрид, Егея, Прилеп, Вардар, Струма, Места, Ангиста. Тук България се появява отново като „чужда земя“, и „земята не чувствавам моя“, противопоставена на „моята земя“, на Пирин, Охрид и Егея, разделената с телени мрежи по Беласица Македония.

Тази родина продължава да се намира в шест вековно робство. За какъв „шествековен гнет“ (1929) и шест вековно робство („Шест сме века чакали напрасно. / Чакали сме - сто синджира роби“, Крали Марко, 1941) говори поетът? България е под турска власт непълни пет века, всъщност 482 г. Виж, Македония е била под турско 534 / 546 г. (ако броим от 1395 г.) или 548 / 570 г. (ако броим от 1371 г., както са смятали повечето историци по онова време). Ясно е, че отново става дума за Македония, а не за България. При това още през 1929 г. авторът доста явно намеква, че Пиринска Македония под България също се намира под гнет: „ний израснахме под гнет“, а цялото негово поколение е израснало в България. Как е виждал положението на македонците в Македония през 1938 г., личи и от думите му в Доклада: „Подчертаният шовинизъм на поробителките, който отблъсква, отчуждава, слага някаква преграда между власт и поробени и създава противодействаща сила“. „Власт и поробени“ – ето как вижда той положението в Македония през 1938 г.!

Че не се е „осъзнал“ преди смъртта е несъмнено. Първо. Да започнем с протокола от разпита на Вапцаров. На стр. 10 от него (Никола Йонков Вапцаров, Дело 585/1942, София, 2022, 255) намираме следната информация. Цветко Радойнов, поръчва на Вапцаров да напише стихотворение. Вапцаров мисли цяла седмица постоянно за това. „Не че липсваха теми, но исках да избира, най-близката до сърцето ми. След дълго обмисляне на темите аз реших да напиша за войната в Македония. И действително написах стихотворение на тази тема. Оставих го в бележника си, но после го изгорих, защото бе компрометираще. Не се страхувах, че ще го забравя.“ Радойнов не харесва стихотворението, защото било „построено на погрешна идеологическа основа“, защото пишело за минали събития, хулело германския народ вместо фашизма, неуместно се подчертавало,

„че не за пръв път влиза у нас историята с кървавата мутра, защото в Македония са влизали и турци, и гърци, и сърби, и англичани, а в настоящия момент ние нямаме сметка да припомним всичко това.“ На предложението да го поправи Вапцаров отговаря, че му е по-лесно да напише ново, отколкото да поправи. На Вапцаров му станало „криво“ от забележките. По-късно той възстановява по памет това стихотворение, докато чака да започне делото. Става дума за стихотворението „Хроника“: „Отвсякъде врази. Беласица е в броня“, по-същество „антибългарско“ стихотворение, според тогавашните и сегашните разбирания на българския национализъм. В него директно е изразено отношението на Вапцаров към българското „обединение“ от 1941 г., като влизане отново „у нас“ на „историята с кървавата мутра“. Вместо радост от „освобождението“ на Македония намираме осъждане на българската окупация. Твърдението, че отвсякъде има врази, изразява именно македонска позиция – Македония е окупирана от България, Италия и Германия, при което Охрид и Беласица са гранични между окупационните зони. От позиция на българин не само няма врази отвсякъде, но има отвсякъде съюзници и приятели, а Македония би трябвало да е в по-голямата си част освободена. На първо място сред вразите несъмнено се визират българските войски, в чиито ръце се намира Охрид, където грачат картечниците. Радойнов е засегнат от думите, че не за пръв път влиза „у нас“ историята с кървавата мутра, защото правилно е разчел в това нападка към българите, германците и италианците. Затова посочва, че „са влизали и турци, и гърци, и сърби, и англичани“ (тук важно е кои не споменава – това са онези, които е разчел като врази, влезли в Македония, т.е. смисъла е, че не само българи са влизали, ами и други) в миналото, но нямало сметка да се припомнят тези неща. При това в хрониката се предвижда, че тези врази ги чака страшен погром и че ще се юрнат назад към домовете си гладни и окъсани и тогава ще се сблъска с партизанската съпротива на „нас“, народа в Македония. При това страшният гняв на този народ срещу бягащите „врази“ е описан особено картинно. В прав текст в тези показания е посочено и коя е най-близката тема до сърцето на Вапцаров – Македония.

Второ и най-важно. Виждал е бъдещето в създаване на социалистическа република Македония, в която той и синът му живеят (продължението на „Ще бъда стар“: „И ето виждам - плана с сто процента по посева изпълнен в Македония.“) Това е именно

смисълът на това недовършено произведение , в което той самият ни казва за какво бъдеще мечтае – без съмнение комунистическо, но с независима македонска държава.

През 1941 г. Македонския литературен кръжок постепенно замира, факт, който се използва за да се спекулира, че уж членовете са се отказали от идеите си. Истината, както се посочва и в някои от тук публикуваните спомени, е друга. Войната през 1941 г. води до мобилизация на част от членовете, а някои като Сматракалев се възползват от възможността да се върнат в родния си край в Егейска Македония. Освен това промените на фашисткия Закон за защита на държавата предвиждат във военно време почти само смъртни и доживотни присъди, включително и за онези, които агитират против народното единство. Въведен е и фашисткия Закон за защита на нацията. Голяма част от членовете се включват в антифашистката борба. Всичко това допринася за физическо, а не идейно разпадане на Кръжока. Те продължават да стоят на същите позиции и дори да творят в същата насока. Вапцаров създава нови македонски стихотворения. Антон Попов през 1942 г. е осъден между другото именно и заради македонските си становища.

Вапцаров е арестуван и съден като организатор и ръководител на подривна дейност, макар че от документите по делото и дори от обвинителния акт е видно, че никакви решения не е вземал, а само е изпълнявал нарежданията на Радойнов и е имал реално функцията на куриер-свързочник. Интересна теза е развита в искането на прокуратурата за отмяна на присъдата, внесена през 2004 г. А именно, че макар да е имало формално обявяване на война на Англия и Франция, България не се е намирала в състояние на фактическа война, тъй като военни действия не са били извършени, не е обявена обща мобилизация, нито военно положение (тук бих вметнал още и това, че България не се намира и формално във война със СССР, за връзки с който са обвинени Вапцаров и останалите). Поради това подсъдимите са съдени неправилно от военен съд вместо от граждански и неправилно им са дадени присъдите по ЗЗД, предвидени при състояние на война, които са почти всички смърт, вместо мирновременните, които са затвор. Освен това им е отнето правото на апелация и обжалване пред по-висша инстанция (Вапцаров, Дело 585/1942, 604 – 611).

Междувременно Вапцаров съжалява в килията, че не е станал партизанин в Пирин Планина и че няма да загине там (Спомен

на Младен Исаев) - няколко месеца преди това той е отхвърлил предложението на щаба на партизаните в Пиринска Македония да се присъедини към тях (Спомен на Александър Лазаров Пицин).

**„Куршум за някаква незнайна гадна мъст“ (Вапцаров,
„Гадател“)**

Вапцаров е разстрелян заедно с другарите си на 23 юли 1942 г., само часове след произнасяне на присъдата. За самия разстрел е публикувано потресаващо свидетелство, което тук ще цитирам в цялост:

„Някога в Търново имаше един старец, свидетел на разстрела на Вапцаров, който по същото време е бил военнослужещ. С него ме запозна професор Никола Николов, който знаеше, че проявявам особен интерес към живота и творчеството на Вапцаров. По думите на очевидеца, след първия разстрел поетът останал жив, но припаднал. Присъстващият лекар напипал пулс и заявил, че Вапцаров е жив. Тогава палачите се обадили по телефона в двореца и съобщили на Борис III, който останал недоволен от тази новина и с груб тон наредил поетът да бъде ликвидиран.

«Убийте го! Гръмнете го в главата!» — викнал гневно царят.

По международните закони властта няма право повторно да изпълнява присъдата. Който оцелее след разстрел, бива оставян жив. Въпреки това, последвала втора екзекуция, която повече приличала на мокра поръчка. Вапцаров е застрелян отблизо в главата и силна струя кръв шуртяла по дясното му рамо. Такава била царската «милост» на Борис III, в онази епоха, за която напоследък се твърди, че уж не е имало фашизъм...“³

Двудомен поет

Колко излишна война се води от българска страна за Вапцаров! Когато македонската позиция е толкова примирителна. Да, Вапцаров е македонец по самосъзнание, когато пише за родината – пише за

3 Николай Александров, «Гръмнете го в главата!», наредил цар Борис III, когато Вапцаров оживял след първия разстрел, News Front, 23.07.2020, <https://thebulgariantimes.com/%D0%93%D1%80%D1%8A%D0%BC%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B5-%D0%B3%D0%BE-%D0%B2-%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BB-%D1%86%D0%B0%D1%80-%D0%91%D0%BE/>, ползвано на 30.10.2022)

Македония, мечтае за независима македонска държава. За това е македонски поет. Но същевременно той пише на български език, учи се от българските поети преди него, неговите стихове променят българската поезия, от него учат много български поети след него. Така че той се явява и български поет. За целта се използва една прекрасна дума: „двудомен поет”. Поет с два дома. Никой не се опитва да го отнеме от България и българите, нито от българската литература. Вапцаров се явява личност и творец, който обединява и свързва, а не разделя. Той свидетелства, че и македонците с македонско самосъзнание, живеещи в България, могат и допринасят за нейното развитие.

ВМЕСТО УВОД:

МАКЕДОНЕЦА ВАПЦАРОВ В СПОМЕНИТЕ НА ОНЕЗИ, КОИТО СА ГО ПОЗНАВАЛИ

Нека проговорят онези, които са познавали Вапцаров. Нека чуем думите им от времето преди започването на войната за народността на Вапцаров през 1963 г. С изключение на един, следващите спомени са от сборника Никола Вапцаров, Спомени, писма документи, БАН, София, 1953 г. Събирани през 1949 и 1950 г. по времето на най-силните репресии срещу работилите по македонска линия в България, довели до панически страх и цялостна парализация на македонските дейци и цялата македонска дейност по места. Поради това свидетелствата за македонската дейност и убеждения на Вапцаров по неизбежност са били минимализирани, но те все пак са много и заслужават да бъдат чути отново.

Спомен на Борис Вапцаров⁴ – 22 март 1950 г.

... Под влияние на Яворов, на борбите в Македония и участието на баща ни в тях, той пише стихове за теглото на поробената родина...
В София дойде като оформен комунист. Оказваше влияние

4 Борис Вапцаров е брат на Никола Вапцаров, който в периода 1949 – 1962 г. е начело на Областния комитет на БКП в Пиринска Македония и като такъв е ръководител на втората – ограничена македонска културна автономия (1949 – 1962). След като през 1957 г. в България е започнат курса на постепено отричане на македонското малцинство, а особено след 1963 г., когато това става всеобхватна държавна политика, Борис сменя позициите си по македонския въпрос. Той се явява основен аргумент на режима в опитите му да докаже българската народност на Никола Вапцаров. За тази си служба е възнаграден изключително щедро – става член на Политбюро на ЦК на БКП (най-висока позиция след самия диктатор), заместник министър, посланик, пет пъти депутат, заместник на славянския комитет, понякога съвместявайки по две от тези служби; получава безвъзмездно 300 квадрата жилище в софийския квартал Лозенец и т.н.

другарят Никола Калъпчиев,⁵ който беше нелегален функционер на партията за македонския край. Той често идваше у нас в София. Идваше и Жельо Демиревски, също много предан партиен функционер. От предаността, твърдостта и подвизите на тия хора Кольо се възхищаваше и учеше. Техните разкази закаляваха революционното му съзнание.

По-късно се запозна в София и с Антон Попов, с когото станаха неразделни другари. Запозна ги Калъпчиев. ...

Той участваше в македонския литературен кръжок и в говорешия хор „Гоце Делчев“⁶

Спомени на Димитър. Ив. Моллов – съученик на Вапцаров от Морското машинно училище, за позициите на Вапцаров по македонския въпрос.

(Вапцаров в разговор спор с Моллов):

- Ти сигурно твърдиш, че пак капиталистическата експлоатация е причина за поделбата на моята родина, Македония, между Югославия и Гърция?

- И между България – допълвам аз.

- Това е интересно твърдение.⁷

- Не е само твърдение, а истина. Ще се убедиш в това. ...

Срещна ни съвипусникът Димитър Битов с думите: „Моряк,⁸ тази вечер ще дойдеш. Има важна работа. Комунистите са превзели организацията и трябва да видим какво да правим.“

Битов бе сираче от Македония, питомец на училището. Организацията им се ръководеше, доколкото си спомням от Мичман Панчо Вангелов. Кой са били другите членове, не знаех.

Вапцаров се смути.

5 Роден в село Грамада Горно-Джумайско, деец на ВМРО (обединена) и БКП, организатор на партизанското движение в Светиврачко и Петричко, загинал в битка с полицията на 6 май 1942.

6 Никола Вапцаров, Спомени, писма документи, БАН, София, 1953, 24, 25.

7 Характерен момент – Вапцаров не отхвърля (още по-малко с възмущение) твърдението, че в поделбата на Македония участва и България, а го оценява с благосклонното определение „интересно“. Както е видно от поезията му от този период, която публикуваме, той споделя това виждане, но като македонец е трябвало да внимава с подобни изказвания.

8 Моряк е псевдоним на Вапцаров в Морското училище.

„Щом те канят Моряк, иди, може да имат нужда от тебе“ – подхванах аз. Той сви вежди и промърмори: „Хм, щом настоявате ще отида, но не зная каква полза ще имат от мене.“ Не зная кога се е върнал вечерта на кораба и къде им е била сбирката. Не любопитствувах да узная. След един ден, когато бяхме останали сами, Вапцаров ми пъкна в ръцете вестник „Свобода или смърт“⁹, напечатан на две страници, нелегално издание. Прегледах го. Не съдържаше нищо повече от няколко лозунги за свободата на Македония. Когато го върнах на Вапцаров, поведохме разговор не толкова за съдържанието на вестника, колкото за самия факт на издаването му.

- Но що за нелегален вестник – му казах – а ти се предлага от царски офицери?

- Ти, Молски, май прекаляваш. Как можеш да допуснеш, че аз мога да работя с други хора, освен с такива, които имат, както и аз, едно единствено желание да работят за свободата на моята Родина?

- В тебе, в твоите чисти намерения, ти знаеш, че не се съмнявам, не се съмнявам и в други някои, като Битов, които са увлечени в лозунгите за свободата на Македония, но не могат да видят още какво точно вършат и на кого помагат. С това вярвам ще се съгласиш. Да приемем, че тия лозунги се възприемат от целия македонски народ, организацията му е толкова добра, че вдигне народа на въстание. Срещу кого? Срещу Югославия, срещу България, срещу Гърция. Какъв може да бъде изходът и може ли да се мисли за някакъв успех?

- Ти не разбираш цялостно въпроса за свободата на Македония. Започваш с организация, въстание и пр.

- Че не разбирам всички сплетни, това е истина, но знам, че докато съществува българска, югославска, гръцка и македонска буржоазия, македонският народ няма да извоюва своята свобода.

- Ти като почнеш с буржоазия, ще завиеш към капиталистическа експлоатация и тя край няма да има

Вапцаров охладняваше и намираше предлози да не присъствува на съвещанията на македонците. Защо, направо никога не съм го питал, но по това, че тогавашните водачи на организацията вече не представляваха македонския народ и лозунгите които издигаха не бяха лозунги на македонския народ, по този въпрос се бяхме разбрали.¹⁰

9 Издание на ВМРО 1924 – 1934 г.

10 Никола Вапцаров, Спомени, писма документи, 96, 97, 102

Спомени на Венера Борисова Вапцарова – снаха на Никола Вапцаров

... Поради това, че нямаха пари да плащат наема, те¹¹ се преместиха да живеят в друга квартира на ул. „Върбица“. Тя беше таванска с няколко стаи. Тук идваха много другари. Идваха и нелегални, като Никола Калъпчиев, кален и предан комунистически деец, когото Кольо много обичаше и от когото се възхищаваше.... Калъпчиев често казваше: „такъв поет ни трябва на нас“. Разказваше ни за своите пътувания и схватки с полицията...

Веднъж отидохме на екскурзия в Пирин. Той дойде с цел да напише нещо за родината си. Стояхме 20 дни,¹² но в тия дни не можа нищо да напише. Често се отделяше, като отиваше на най-високата чука и казваше: „Не ме закачайте, че музата ме е налегнала“, а сетне се връщаше с думите: „Така съм преизпълнен с чувство, че не мога нищо да напиша.“

... На 3 март 1942 г. Цвятко Радойнов стоя у дома до 11 ч. и си отиде. Към 4 часа през нощта се чуха глухи дебнещи стъпки, след което се иззвъня силно. ... Нахлуха полицаите и направиха обиск в стаята на Кольо... След това откараха Кольо, Борис – другаря ми, и братовчед ми Любчо Везев....

Процесът продължи 5 дни. Кольо говори дълго. Каза, че мрази фашизма, мрази всички гестаповци и пое обвиненията на всички върху себе си. Каза колко много обича народа и живота ... При разстрела те не пожелаха превръзки за очите – срещнаха смъртта смело, с песен на уста.¹³

Спомен на Димитър Бозаков

Името на Никола Йонков Вапцаров запомних от лятото на 1936 година. ... По това време литературният седмичник „Кормило“ помести две негови стихотворения под рубриката „Млади поети“. ... Но от всички стихове в „Кормило“ у мене най-силни впечатления ми оставиха тези на Никола Йонков. Тогава бях петнадесетгодишен ... Но аз ги запомних поради няколко причини. Първо – стихотворенията бяха много удобни за нашата работа. Едното („Родина“) служеше

11 Никола Вапцаров и жена му Бойка.

12 Това става през юли 1939 г.

13 Никола Вапцаров, Спомени, писма документи, 204 – 206.

като разобличение на лъжепатриотите и говореше от името на истинския патриот революционер. Другото стихотворение беше проста, силна, завладяваща песен с революционна романтика, то така и се наричаше – „Песен“. Неговите стихове ни увличаха. ... Краят на стихотворението: „Тръгнахме седмина да се бием. Само трима върнахме се ние“ звучеше за нас не като трагичен завършек, а като равностетка, дори като клетва и една незавършена, продължаваща борба.¹⁴

Спомен на Стоян В. Стоименов

Точно от кога познавам Вапцаров не мога точно да си спомня, обаче не по-късно от 1938 – 1939 г. ... Никола Йонков дружеше изключително с прогресивни младежи. Не един път съм го виждал в средата на прогресивните македонци. Често се движеше с другарите Атанас Романов,¹⁵ Ангел Жаров (Сматракалев), Асен Чаръкчиев,¹⁶ Васил Александров, Николай Шмиргела и др.¹⁷

Спомени на Михаил Сматракалев (Ангел Жаров) – близък приятел и съмишленик на Вапцаров в периода 1936 – 1942.

През 1935 – 36 година излизаше в София литературният вестник „Кормило“ ... Една вечер заварих пред бозаджийницата Георги Караславов. Приближих се и се започна оживен разговор за работите в „Кормило“ ... Слушай и от време на време поглеждах стоящия наблизо до нас младеж ...

- Не се ли познавате? Хайде, запознайте се, де!

Стиснахме си ръцете ... Това бе Никола Вапцаров. ...

Караславов си отиде. Ние с Вапцаров останахме да разговаряме. Като разбрах, че е от Банско, аз му поисках стихотворения за прогресивното македонско списание „Македонски вести“, в

14 Никола Вапцаров, Спомени, писма документи, 207.

15 Македонски деец и комунист, застрелян заедно с Вапцаров през 1942 г.

16 Роден в Неврокоп през 1911 г., от 1931 г. е член на ВМРО (обединена). На процеса срещу членовете на организацията заедно със сестра си Мара Димитрова-Петрова и останалите подсъдими заявил, че е македонец, а не българин. Участва в партизанското движение в Пиринска Македония, а след 1944 г. е един от най-активните дейци на македонската автономия в Пиринска Македония (Македонска енциклопедија, т 2, МАНУ, Скопје, 2009, 1616)

17 Никола Вапцаров, Спомени, писма документи, 186.

редактирането на което и аз вземах участие. Той се заинтересува от списанието и обеща да ми даде стихотворения.

През 1938 година се замисли образуването на „Македонския литературен кръжок“. По този случай имах няколко срещи с Вапцаров и Антон Попов. Разговорите ни бяха все около македонските работи и кръжока. В късо време ние се сприятелихме толкова много, че започнахме да се срещаме всяка вечер. Запознах се с творчеството и на двамата. Видях в тяхно лице прекрасни хора – талантиливи, сърдечни ентузиазирани. Другаруването ми с тях ме правеше щастлив. Нас ни свързваха патриотизма и великите идеи на комунизма. Ние се ентузиазирахме взаимно. Аз им разказвах за борбите на македонците в София, за ВМРО – Обединена и пр., в която работих до разтурянето ѝ, за Македонската студентска група¹⁸ и пр. Желаехме по-скоро да образуваме кръжока, мечтаехме за бъдещата работа, кроехме планове, набелязвахме кадри, горяхме от желание да започнем по-скоро.

През есента на 1938 година се събрахме на улица „Люлин“, в квартирата на Асен Ведров (Шурдов) на учредително събрание. Присъстваха към 12 души, между които Антон Попов, Никола Вапцаров, Ангел Жаров, Васил Александров, Георги Деспотов, Иван Керезиев, Антон Великов и др.¹⁹ Докладчик беше Никола Вапцаров.

Докладът²⁰ беше извънредно интересен. Той коренно се различаваше от слушаните дотогава в тайните събрания, конференции и заседания. Вапцаров бе написал работата си оригинално, с душа, с майсторство. Това не беше обикновен доклад, а една сърдечна изповед, една другарска покана за изпълнение на свещен дълг към нашия народ. Написан сочно, образно, докладът изведнъж „хвана“ за сърцето. Гласът на Кольо звучеше топло и убедително в задимената стая. „Трябва да се съберем, да се организираме, да

18 Македонска народна студентска група „Гоце Делчев“, основана през 1931 г. от Симеон Кавракиров, под идейно ръководство на ВМРО (обединена).

19 В други свои спомени Сматракалев ги описва по следния начин: „Присъстваха следните основатели Никола Вапцаров, Михаил Сматракалев (Ангел Жаров), Антон Попов, Кирил Николов, Георги Абаджиев, Тодор Янев, Васил Александров, Антон Великов (Беломорски), Георги Деспотов, Иван Керезиев, Паскал Николов и още двама-трима, които не познавах и чиито имена не знам и сега.“ (Македонскиот литературен кружок, Софија, 1938 – 1941, Документи, ред. Васил Тоциновски, Архив на Македонија, Скопје, 1995, 199, 200)

20 Този доклад се публикува тук, виж по-долу.

дадем силите си за свободата на нашия измъчен македонски народ. Нашата македонска история гъмжи от образи, от славни подвизи, от големи революционни събития, от легендарни борци; нашата народна песен е чудно мелодична и затрогваща. Но всичко това не е намерило още отражения в литературата. Богатите сюжети и за поети, и за белетристи стоят непокътнати. Проявиха се млади поети. Трябва да разрастнем това начало, да организираме отделните усилия, да се напънем, да усвоим майсторството, да опознаем по-дълбоко темите, да създадем истински художествени произведения. Нашата работа е благодатна. Ние трябва да въздействуваме върху нашия народ, да проявяваме неговото национално съзнание, да разгаряме борбата му за национална свобода и за социална правда. Няма нищо по-велико от това да се борим за новия идващ прекрасен строй на социализма, който ще донесе щастие и на нашия измъчен поробен народ“.²¹

Това бяха, бегло предадени, мислите, които Вапцаров разви в своя доклад. По-късно той написа стихотворението си „Доклад“, в което тези основни идеи бяха изразени в прекрасна художествена форма. Неговите думи въздействаха с голяма сила. Огънят беше запален в душите ни. Изказванията на другите другари по доклада и по бъдещата работа на кръжока бяха възторжени. Тази вечер ние образувахме кръжока. Излязохме към полунощ от задимената стая. Мъгливият и мрачен град ни изглеждаше светъл и красив.

Второто заседание на кръжока стана в квартирата на Вапцаров, на улица „Тимок“. Минахме през тясна, стръмна, извита дървена стълба и излязохме на втория етаж. Две малки стаи и съвсем миниатюрна кухня – ето жилището на Вапцаров. Тази среща беше не по-малко паметна за нас. Това бе вече заседание с конкретна работа. Това бе вече начало на изпълнение на нашия план. Кольо

21 В друг свой спомен той описва съдържанието така: „Мислите, които той изрази, бяха в смисъл, че трябва да се включим в борбата на нашия народ за освобождение, да слезем по-близо до народа, до нашите македонци, да им вдъхнем смелост, да изразим техните страдания и неволи, да им покажем най-правилния път за постигане на нашия велик идеал, да пишем за тях, да ги раздвижим с новите идеи на нашето време и по този начин да ги обвържем с борбата, да изчистим и разгорим тяхното македонско национално знание и сериозно да започнем да работим върху художествени произведения, които ще създадем. Това беше сърдечен призив към синовете на македонския народ да вложат своите сили и талант в полза на славната борба за правда и свобода. Доклада на Кольо, прочетен изключително убедително, здраво „хвана“ слушателите за сърцата.“, Македонскиот литературен кружок, 199, 200..

разгледа стихотворенията на Жаров „Изповед“ и „Солун“. За пръв път ние чухме такъв дълбок и подробен анализ²² на една художествена творба, както откъм идейна, така и особено откъм художествена страна ... Той стоеше високо над нас по тия въпроси. ...

Повече от три години работехме в Македонския литературен кръжок. Почти всяка вечер се срещахме. Заедно ходехме на театър, кино, изложби, литературни четения, екскурзии, вечеринки, обмисляхме и провеждахме акции, работехме и мечтаехме за идващия социализъм.

Македонският литературен кръжок скоро започна интензивна работа. Събирахме се първоначално по веднъж в седмицата, а после и по два пъти. На всяко събрание имаше доклад върху стихотворение или разказ на член от кръжока. ... И ето в тия доклади, в тия разисквания първо място заемаше Вапцаров. Неговите доклади бяха винаги добре обмислени, подробни и написани. Критиките му бяха най-правдиви, най-задълбочени. При това никога не се въздържаше, не замълчаваше. По всеки въпрос се изказваше. Винаги вземаше думата. И говореше с такава устременост, с толкова вътрешно напрежение, махаше с ръце, клатеше с глава, правеше мимики, изобщо цял гореше в своите изказвания. За нас те бяха истинско удоволствие.

... фашистката власт не ни даде възможност да продължим работата си. Една част от членовете бяха мобилизирани, Коле Неделковски²³ загина в схватка с полицията и кръжокът беше принуден да спре своята работа. ...

Ние бяхме в трепет. Откакто научихме, че ще дойдат съветски спортисти, не можехме да дишаме спокойно. Чувствахме че идват радостни преживявания за нас. ... Ние решихме да се проявим сериозно. Бяхме се събрали в моята адвокатска кантора на ул. Мария Луиза ... № 2, където бе постоянното ни събрание и кроехме планове как да влезем във връзка със съветските футболисти. Решихме да им подарим една приготвена от бронз карта на Македония. На гърба

22 Този доклад се публикува тук, виж по-долу.

23 Македонски поет, роден през 1912 г. във Велешко, през 1933 г. идва в София. Активен участник в Македонския литературен кръжок. Пише на македонски език, и издава в София на македонски своите стихосбирки Мъскваици (1940) и Пеш по светот (1941). Загива в престрелка с българската полиция на 2 септември 1941 г. По едно съвпадение неговата квартира се оказва по-късно дом на Георги Солунски и в нея той извършва голяма част от патриотичната си македонска дейност след 1990 г.

на тази карта-медальон бяхме написали мисълта на Гоце Делчев – „Аз разбирам света единствено като поле за културно съревнование между народите“. Приготовили бяхме картички с изгледи от планини, градове и местности на Македония, а така също с ликовете на Гоце Делчев, Яне Сандански, Ѓорчо Петров, Хаджидимов, Пере Тошев и други македонски революционери. ...

Мисля, че този медальон беше изработен от скулптура Шмиргела. Въпреки бурите, които минаха преди 9 септември, той е запазен. ...

Един ден решихме да обявим конкурс между поетите. Темата беше – да се изрази мъката на емигранта към родната земя. В конкурса взехме участие само Вапцаров и аз. Започнахме да пишем, да премисляме и след около един месец бяхме готови. Кольо написа стихотворението „Земя“. Последният стих на „Земя“ имаше този вид: „По Беласица телени мрежи ...“ Така Кольо го декламираше и този край му харесваше много. Но стихът бе заменен с нов, който се наложи по цензурни съображения. При рецитирането на това стихотворение, Вапцаров показваше своето майсторство на рецитатор. След възторга, който изразяваше при споменаването на планините, реките, морето и равнините на родината, на края той извърщаше глава надясно, навеждаше очи надолу, намръщваше се и произнасяше с особена мъка ... „По Беласица телени мрежи...“ Голям кичур от кестенявата му коса падаше върху леко набразденото му с бръчици високо чело.

Аз написах стихотворението „В чужбина“.

На специално заседание на кръжока бяха рецитирани от нас стихотворенията и после разгледани. Кольо пръв рецитира и просто омая слушателите. Аз очевидно имах по-малко шансове. Но въпреки всичко напънах се, прочетох моята творба.

Изказването вървеше трудно. Всъщност бяха одобрени и двете работи. Но по всичко личеше, че повече се харесваше стихотворението на Вапцаров. Изказаха се почти всички, но подробно разглеждане нямаше. ...

Бяха се събрали вече доста негови стихотворения и един ден решихме, че е време Кольо да издаде стихосбирка, Ние го насърчавахме постоянно в тази насока. ... Но работата тръгна. Материалът бе занесен в цензурата и там една част от творбите му беше отхвърлена, но по голямата част бе пусната.²⁴

24 Никола Вапцаров, Спомени, писма документи, 159 – 168.

Спомени на Антон Великов, член на Македонския литературен кръжок

През септември 1938 г. бях навестен от Васил Александров, ползващ се с особено доверие в македонските прогресивни среди и предан партиец. Той ми извести, че е натоварен да изгради македонски литературен кръжок, в който ще влезнат всички македонски прогресивни писатели и поети, Той вече беше ги обходил и взел тяхното съгласие. „Не се двоуми, в кръжока ще влезат такива хора като Никола Вапцаров и други, че само полза ще имаш от общуването с тях!“ – Александров успя да проагитира и мене.

Името на Вапцаров разпръсна колебанията ми, дадох дума, че ще стана член на кръжока. Още тогава Никола Вапцаров беше синоним на честен човек, борец против фашизма, начеващ поет и артист.

Видях го за пръв път на македонския младежки конгрес²⁵ в Горна Джумая през есента на 1932 г. Декламираше свои стихове. Висок и строен като млад пирински бор, той зовеше младежта към велики подвизи за премахване на робските вериги, на борба за простор и слънце.

25 Става дума за Осмия конгрес на Съюза на македонските младежки организации, по това време главна организация на македонски младежи бежанци в България. Ако Вапцаров наистина е бил там и е рецитирал свои стихове като е подтиквал „младежта към велики подвизи за премахване на робските вериги, на борба за простор и слънце“, ясно е че в този период той все още не се е отдръпнал от родината си Македония.

Делегатитѝ и гоститѝ на конгреса, снети предѝ помѣшението на Горно-Джумайското читалище.

СЛИКА: Делегати и гости на Осмия конгрес на Съюза на македонските младежки организации в Горна Джумая 1932 г. На читалището е поставена карта на обединена независима Македония.

През 1933-34 г. отбивах военната си служба в Черноморския боен флот. Често машинните техници – ученици от Морското училище, след като научавах, че съм от Пиринска Македония ми говореха с възторг за ученолюбивия младеж от Банско и за огнените му стихове. Копнеех да се срещна с този необикновен син нашата поробена от фашистите родина. Скоро дойде и този ден.

Беше топла октомврийска вечер през 1938 г. Когато прекрачих прага на къщата на ул. „Люлин“ 20, където живееше поетът Асен Ведров, заварих около петнадесет млади хора, повечето от които познавах от други срещи и събрания, устройвани от македонските прогресивни организации. Александров ме представи на висок, кестеняв човек, с високи рамене, на когото над дясното око висеше кичур коса и закриваше част от високото му чело. „Та ние вече се познаваме!“ – извиках аз и разказах на Вапцаров за службата си във флота. По-после ние често разговаряхме за прелестите на морето. Аз го наричах Мичмана, на което той не се сърдеше.

На първото заседание на кръжока Вапцаров изнесе доклад за предстоящата ни работа. Самият доклад бе една хубава литературна творба в проза, която той по-късно написа в стихове. След разискванията по доклада, изработихме план за заниманията. После избрахме ръководство от трима души, в което влизаше Вапцаров. Той стана от стола, със скромни думи и запъвания от вълнение, благодари за оказаното му доверие, като заяви, че ще работи с всички сили за преуспяването на кръжока, за създаването на борческа македонска художествена литература.

В тази паметна вечер на първото заседание на кръжока присъстваха Никола Вапцаров, Васил Александров, Антон Попов, Асен Шурдов – Ведров, Михаил Сматракалев – Ангел Жаров, Иван Керезиев, Антон Великов – Беломорски и др.

На всяко заседание, според плана, някой от членовете четеше оригинална творба, а друг другар- предварително натоварен от ръководството и основно запознат с творбата, изнасяше доклад, след което всеки желаещ от присъстващите вземаше думата и се изказваше, даваше своите препоръки на автора. ...

Нашият литературен кръжок се очерта като някакъв особен колектив, сраснат с македонската прогресивна емиграция. Бяхме канени и сами организирахме срещи и вечери с видни дейци от македонските освободителни борби. На тия срещи Вапцаров беше в стихията си, четеше свои стихове с патоса на голям артист. В такива моменти лично на мене ми се струваше, че при нас беше дошел Маяковски.

В края на 1939 г. Кольо – както ние наричахме Вапцаров, представи пред кръжока за преглед материалите за стихосбирката „Моторни песни“. Неописуема беше радостта ни, че най-сетне неговите така издържани творби ще видят бял свят. ...

Особено затегната бе дружбата между Вапцаров и Попов, почти всеки ден те бяха заедно. Това затрогващо другаруване се изрази във взаимно влияние. Поетът Вапцаров повлия на белетриста Попов с поезията си и последният започна да пише хубави стихове. ... Щедра помощ той оказа на металика-поет Иван Колчаков, на лирика Коле Неделковски – бояджийския работник и на пишещия тези редове, печатарски работник и начеващ белетрист, Антон Великов. ...

Повечето от членовете на нашия литкръжок се включиха активно в борбата. Беше почти невъзможно да се събираме и да се занимаваме с литературни въпроси. По тия причини към края на 1940 г. и аз се пооткъснах от кръжока.²⁶

Спомен на Димитар Митрев за работата на Кръжока

Освен четенето и разглеждането на творби на членовете на Кръжока, се изнасяха доклади по проблемите около изграждането на македонската национална култура и се водеха дискусии за особеностите на македонския книжовен език и неговото утвърждаване. Доклад за необходимостта от изграждане на македонската национална култура изнесе Никола Вапцаров, а доклад за аргументите в историческата постановка на македонската националност изнесе Антон Попов, който отдавна се занимаваше със солидно проучване на този въпрос. Попов изтъкваше в доклада, че приемането на македонския национален феномен се явява като пробен камък за носителите на истинската политическа прогресивност и особено за марксистите, които претендират да бъдат многостранни в сферата на националния въпрос.²⁷

Спомен на Асен Константинов

Запознаването ми с Вапцаров стана посредством Антон Попов (Дончо). Още веднага аз се сближих с Колю. ... Той упорите насърчаваше младите македонски и писатели, като Антон Попов, Антон Великов, Коле Неделковски, Сматракалев и други, а себе си никак не изтъкваше. ... Паметен ще остане случаят, когато под неговите постоянни грижи и напътствия, Попов, който беше достатъчно напреднал като белетрист, за пръв път се опита в поезията и написа малката поема „Струма“. В този случай благородното сърце на Колю изпъкна с такава сила, че затрогна всички. Смятайки отначало, че поемата е от друго, защото не вярваше, че Попов така бързо може да овладее стиха, след като напълно се убеди, че той е

26 Никола Вапцаров, Спомени, писма документи, 174 - 177. Арестуван е и изпратен в затвора, а след освобождаването през 1941 г. е мобилизиран в армията.

27 Димитар Митрев, Пиринска Македонија и други историографски огледи, Скопје, 1970, 223-224.

авторът, с присъщата му „Вапцарова усмивка“ и в изблик на чувства, той каза: „Брате, тогава аз нищо друго няма да кажа, освен това, че давам цялата си скромна заплата да я изгуляем за успеха на Дончо.“²⁸

Спомен на Симеон Русакиев, професор от Софийския университет

Вапцаров бе близък другар на моите приятели Ангел Жаров и Николай Шмиргела. С него се запознах и сближих в тяхната среда. ... С Никола Вапцаров съм се срещал много пъти, водил съм дълги разговори, слушал съм негови изказвания ... Ще разкажа за ония мои срещи с Вапцаров, които са ми направили най-силно впечатление.

Веднъж др. Ангел Жаров ми съобщи за предстоящо заседание на Македонския литературен кръжок. Аз вече се познавах с някои от членовете на кръжока – с Никола Вапцаров, с Коле Недялковски, Антон Попов и др. Жаров настоятелно ме покани да присъствам на заседанието, изтъквайки че в дадения случай аз, като човек завършил славянска филология, мога да им бъда полезен. С готовност приех поканата на др. Жаров. Заседанието на кръжока стана в една адвокатска кантора на бившата „Мария Луиза“, сега бул. „Георги Димитров“ 2. Другарите от кръжока имаха за задача да обсъдят въпроса за издаването на една антология на македонската национална литература. В тая антология се проектираше да бъдат включени поетически творби от времето на Кирил и Методий до наши дни.²⁹ Въпросът бе поставен извънредно сериозно и по него се изказаха всички членове на кръжока, завързаха се спорове, изказаха се различни мнения. На това заседание Вапцаров направи основно изказване. Това, което чух от него, а също така и от други някои членове на кръжока, ми направи извънредно силно впечатление. Вапцаров говореше за македонския народ, за неговата освободителна борба, за националната му култура и литература, за неговото бъдеще. Със своята удивителна логика, с правилната постановка на въпросите той създаде у мен впечатлението, че е добре подготвен марксист, че

28 Никола Вапцаров, Спомени, писма документи, 188.

29 Важен детайл, който показва, че за Кръжочниците македонския народ и неговата национална култура са били нещо, което съществува от времето на Кирил и Методий, а не нещо наскоро създадено или възникнало на българска етническа основа.

познава гениалните ленинско-сталински разработки на националния въпрос, че успешно ги свързва с борбите и задачите на македонската нация. Вапцаров говореше спокойно, но с вътрешно вълнение, със страст, с рядка убедителност, с чувство на патриот-интернационалист. Преброждайки тежкото историческо минало на Македония, той се озаряваше, когато говореше за нейното освобождение. В името на светлото бъдеще той изтъкваше необходимостта от борба за обособяване на македонски литературен език, от борба срещу шовинизма на българската и югославската буржоазия. В своето изказване за македонския език той говори за отдавнашната книга на Мисирков, поставяща за пръв път въпроса за македонския език, говори за Кирил и Методий, Климент Охридски, поп Богомил, Кирил Пейчинович, Йоаким Кърчовски, братя Миладинов, Григор Пърличев и др.³⁰

Трябва да призная, че аз не се оказах особено полезен на заседанието на кръжока. Напротив. Това, което чух от кръжочниците и особено от Вапцаров, направи коренен прелом в моите филологически разбирания. От мислите, които разви Вапцаров, от гледищата, които застъпиха останалите присъстващи, ми стана ясно колко погрешни представи е създал у мене Университетът, с какви заблуди са ни занимавали неговите буржоазни професори. Главно под влияние на това, което каза Вапцаров, аз видях, че на мен, човек с определени политически разбирания, ми предстои да си дам сметка по редица въпроси, да направя преоценка на това, което ми бе дало моето университетско образование. ...

... От разговора на двамата³¹ разбрах, че Вапцаров е получил повиквателна заповед за войската, че той няма никакво желание да отива войник, че по някакви важни причини, той на всяка цена трябва да предотврати мобилизирането си... Вапцаров настояваше много на това ...³²

30 От тук виждаме, че и за Вапцаров македонците са отделна нация от времето на св. Кирил и Методий, неговата подкрепа за създаване на македонски литературен език и добре известното на него и останалите кръжочници дело на Кръсте Петков Мисирков, с чийто син са били във връзка.

31 Вапцаров и Шмиргела, в квартирата на Шмиргела.

32 Никола Вапцаров, Спомени, писма, документи, 221, 222.

Спомени на писателя Радой Ралин

Нападението срещу Съветския съюз за нас дойде съвсем внезапно ... В такъв момент се запознах с Никола Йонков Вапцаров

Трудно може да се разкаже за тази незабравима вечер, когато се говореше предпазливо, но разпалено за героичното отстъпление на Изток, за новите арести, за случая с Коле Неделковски, за борбата, която ни предстоеше. Някой от другарите накара Вапцаров да каже нещо свое. Вапцаров изглежда не страдаше от позата да се съгласява едва след дълги молби. Наведе се, сниши глас и започна:

„Имала майка
имала син“

... Когато настоявахме да декламира свои стихотворения, Кольо обикновено започваше „Доклад“, „Есен“,³³ „Илинденска“, „Крали Марко“ – все за Македония.

- Тази Македония ти е оживяла на сърцето, думам му аз, все за нея пишеш.³⁴ Ами защо не опиташ на македонски език?

- Аз съм македонец, отговаря ми той, но моят майчин език е българският.³⁵ И да опитам, няма да мога.³⁶

... А после чухме за неговото арестуване. Питаме постоянно за него, все ни се искаше да вярваме, че той няма да бъде осъден на смърт ... Те го умъртвиха за да стане безсмъртен, за да подемат хиляди уста неговите недопети песни.³⁷

33 Правописна грешка – «Песен».

34 Силно свидетелство, че за Вапцаров именно македонските са били любимите му стихотворения, които е рецитирал не само пред македонци, но и пред българи.

35 Съгласно некоректната, но обичайна терминология в България под „майчин език“ се разбира езика на образованието, а не езика на майката, който обикновено както и в случая, е диалект. Вапцаров пише на литературен български, а не на майчиния си бански диалект.

36 Не става дума за противопоставяне на употребата на македонския език – както се вижда в спомените на Русакиев, Вапцаров е бил ,за‘ македонския език. Както казва друг кръжочник при обсъждането на стихосбирките на македонски език – необработеността на езика вреди на първите поети и те жертват себе си за неговото развитие. Вапцаров, който е вече първокласен поет на български език не би могъл да постигне същото на македонски език и напълно осъзнава това.

37 Никола Вапцаров, Спомени, писма, документи, 227 – 234.

Спомен на Стоян Сотиров

Случваше се да се събира в моето ателие литературния македонски кръжок от по-известните вече македонски поети – Кольо Вапцаров, Антон Попов, Коле Неделковски. Последният през 1941 година, подгонен от полицията, се хвърли от петия етаж и загина не по-малко геройски от Кольо.

При една такава сбирка, се обсъждаше въпросът за националността на поезията, за това, че поезията трябва да бъде пропита от народните борби за свобода и правда.

Кольо защищаваше действената пролетарска поезия. За него беше важно поезията да стигне до сърцето на човека, а дали ще бъде на македонски, на български или даже на патагонски език писана, това беше второстепенен въпрос.³⁸

Спомени на Николай Шмиргела – скулптор, член на Македонския литературен кръжок

Може би беше към средата на януари 1941 г., Вапцаров дойде в ателието ми, когато вече се канех да излизам. Не бяхме се виждали повече от месец.

- Къде ходиш бе, адаш? Да не си се писал комита из твоята Македония? – подкачам го аз.

- Остави се, казва, хлътнах

Един ден идва Кольо в ателието.

- Слушай, адаш, ке ни направиш ли един хаир, ке ти го платим след морабето.³⁹

И крачи нервно от единия край на ателието до другия.

- Ще го направиш ли? Сега? Веднага? ... И разказа, че в техния кръжок са решили да поднесат от името на македонските младежи – културни работници – един подарък на съветските спортисти ...

- ... Ти намери карта на Македония, а аз ще моделирам през това време.

Отново пристига отрупан с македонски списания, с картата на Македония, карта на Балканския полуостров, дори беше навил една стенна карта на Европа.

38 Никола Вапцаров, Спомени, писма, документи, 249.

39 Пример на употреба на македонски език / диалект във всекидневието от Вапцаров.

Кольо не се отдели, докато не му дадох още топлия гипс. Той изхвъркна от вратата и отиде да го носи за отливане от бронз.

На медальона от едната страна бях измоделирал картата на Македония, а на другата – една лаврова вейка и текста:

„Аз разбирам света като културно поле за сътрудничество – Гоце Делчев.“

Тоя медальон той успя на време да го приготви ... Но предаването бе непредвидено свързано с големи приключения и не се осъществи.

За непредаването на медальона особено много се ядосваше Дончо (Антон Попов), който с месеци го ядеше:

- Като си тронав в езика, защо не каза на време да пратим друг човек, а ти се залови с тая работа и я провали ...

Кольо се оправдаваше как ли не. Той нееднократно разказваше своето приключение в хотела, дебненето в клозета, чакането, появяването на съветски другар, комуто да предаде медальона и другите подаръци, но това все пак не го утешаваше – той не беше изпълнил не само поръчение на своите другари, но той считаше, че бе уредил на своята родина.⁴⁰

Спомен на Петър Байльозов, член на македонския говорящ хор „Гоце Делчев“

Говорящият хор „Гоце Делчев“ беше средище на прогресивната македонска младеж през последните 6-7 години на фашистката реакция в България. Той участваше в редица културни прояви, поддържаше будно съзнанието на македонската емиграция и прогресивната работническа младеж в София.

Никола Йонков Вапцаров членуваше в Македонския литературен кръжок, но идваше често и на нашите репетиции. Сред хористите ... той се чувстваше като близък. Идваше и на общите излети из Витоша ... На един такъв излет, Кольо беше в комисията по програмата.

През есента на 1940 година, когато подновявахме своята работа с хора, бяхме останали без ръководител. ... В такъв критичен момент Кольо, в желанието си да ни помогне, предложи да ръководи репетициите на хора. ...

Под ръководството на Вапцаров започнахме да изучаването

40 Никола Вапцаров, Спомени, писма документи, 214 – 218.

на неговото стихотворение „Родина“. ... Особено хубаво звучеше краят на стихотворението, където се изразяваше обичта към родината.

Като ръководител на хора Кольо се ползваше с голям авторитет и обич, а и сам декламираше с чувство, топло затрогващо.⁴¹

Спомен на Маргарита Скачкова за участието на Вапцаров в посрещането на македонските студенти от Белград в София и дейността му в говорящия хор „Гоце Делчев“

С Вапцаров се запознах през юни или юли 1939 година, когато бяха дошли македонските студенти от Югославия. Докато гостувах, Вапцаров беше винаги с тях. В Крушовското братство, където македонската прогресивна младеж бе устроила среща с гостите, между другите беше и Вапцаров. Струва ми се, че там декламира стихотворението си „Родина“.

По това време дойде и в говорящия хор „Гоце Делчев“. ... Ръководителят на хора, Хершкович, често се съветваше с него. Когато Хершкович отсъстваше, а това напоследък беше доста често, заместваше го Вапцаров. ...

На екскурзията, която бе устроена до Люлин, струва ми се по времето на гостуването на македонските студенти от Югославия, и на която присъстваха повече от 100 души, между които и студенти македонци от Банско, Петрич, Джумая и др., хорът изнесе „Родина“ на Вапцаров. Вапцаров чете и други свои стихотворения.

През 1940 г., към края на учебната година, беше устроена екскурзия на Витоша (Яворова поляна) за македонските студенти от Пиринска Македония, на която Вапцаров рецитира свои стихове. През същата година на една Яворова вечер, Магда Колчакова декламира стихотворението „Родина“. Публиката почна да вика: „Автора, автора ...“ Тогава Вапцаров излезна на сцената и декламира стихотворението си „Писмо“. Беше бурно аплодиран от публиката....

Македонската прогресивна младеж в София посреща една Нова година в ресторант „Чайка“ ... Не си спомням коя година беше точно, но струва ми се, че беше 1939 година. Присъстваха и хората от Македонския литературен кръжок. Там, спомням си, Вапцаров декламира „Майка“ и други свои стихотворения.⁴²

41 Никола Вапцаров, Спомени, писма документи, 192.

42 Никола Вапцаров, Спомени, писма документи, 193.

Спомен на Димитър Зайков, от Банско

През 1939 г. партията ме изпрати при него в София във връзка с Македонската организация.⁴³ Той ми даде някои съвети.⁴⁴

Спомен на Александър Лазаров Пицин от Банско за революционната дейност на Вапцаров

По-отблизо се познаваме с Никола Вапцаров от 1940 г., когато дойде по поръчение на Партията за организиране акция по събиране на подписи за съюз със СССР.

Ние се познавахме от много време, но оттогава се свързахме за конкретна работа.

През зимата на 1940 г. ходих в София по партийна работа и се отбих при него. През 1941 г. пак ходих в София. Тогава той ми предаде позиви, които да отнеса в Разложка и Неврокопска околия. Преди да започне войната, през февруари 1941 г. Вапцаров дойде в Банско нелегално, за последен път. ... Беше пратен за затягане на партийната организация. Събрахме се край града в плевнята на Маноил Тодев. Присъстваха и Никола Голев, Никола Рачев от Разлог, Асен Лагадинов и Никола Парачунов. На тази конференция той разясни какво отношение ще вземе СССР, когато почне войната с Германия. Искаше затягане на партията и нейно разширяване...

Ставаше въпрос в случай, че България се намеси във войната какво да правим – дали да излизаме в нелегалност. Той каза засега да имаме колкото се може по-широко легализиране и издигане авторитета на Партията, като допълнително ще се реши какъв курс ще се вземе.

След като германците прегазиха Югославия и Гърция, към края на юли, аз ходих във София във връзка с партийна работа. Срещнах се пак с Кольо. Той ми каза, че германските войски се изтеглят от Балканите и се съсредоточават на съветската граница и че има опасност да стане нещо лошо – нападение над Съветския съюз.

- Ако стане това, нищо не ни спасява, освен да вземе оръжие и да хващаме балкана – каза Вапцаров.

Поради масово интерниране на прогресивни хора през зимата на 1941 г. партизанския щаб реши и ме изпрати в София да намеря

43 За съжаление не става ясно, коя е тази Македонска организация.

44 Никола Вапцаров, Спомени, писма документи, 203.

Никола Вапцаров и да му кажа да излезе и той в балкана, тъй като имаше опасност да бъде изпратен в коцлагер.

Намерих Вапцаров в София и му предадох решението на партизанския щаб.

Той ми отговори:

- Едни отиват партизани, други в лагер, а кой ще работи сред народа? Народа без хора не трябва да оставяме.

- Ако те вземат в лагер, каква полза? – му възразих.

- Нас ако ни хванат, други ще останат да работят – ми отговори Вапцаров.

Помня тогава един случай. Трябваше да се пренесат пушки от квартирата на Вапцаров в друга къща. Сложихме ги в тръби от печка и ги пренесохме.

Предадох думите на Вапцаров на щаба и те прецениха, че са правилни, но не се мина дълго, стана разкритието и го заловиха. Това бе последното ми виждане с Вапцаров.⁴⁵

Спомени на Младен Исаев за процеса срещу Вапцаров

Пред съда Вапцаров се държа като смел и доблестен патриот. Лицето му потрепваше от дълбоко отвращение, когато професионалните инквизитори от Дирекцията на полицията даваха показания пред съда какъв изменник на родината е поетът Никола Вапцаров. Когато му дадоха последната дума, той каза:

- Аз действах с пълно съзнание, че служа на своята Родина. Не се разкайвам за нищо. Милост от никого не моля! ...

До нас в килията достигаха вести за подвизите на първия партизански отред в Пирин планина – родния край на Вапцаров. Партизаните нападали фашистки влакове, вдигали във въздуха мостове, палели складове с муниции. Като дете се радваше Вапцаров на героичните дела на партизаните. Но в такива минути по грейналото му лице преминаваше сянка и той с въздишка казваше:

- Ех, за едно само съжалявам: че не можах да поскитам с партизански отряд по Пирин ... Да загине човек в планината е друго ... А тука – вързан като животно в клетка ...⁴⁶

45 Никола Вапцаров, Спомени, писма документи, 199, 200.

46 Никола Вапцаров, Спомени, писма, документи, 235 – 237.

ВАПЦАРОВ В МАКЕДОНСКИЯ ЛИТЕРАТУРЕН КРЪЖОК 1938 – 1942

*Ръководното ядро на Македонски литературен кръжок.
Седнали: Никола Вапцаров, Михаил Сатракалев и Антон Попов;
прави: Тодор Янев и Кирил Николов*

Из устава на Македонския литературен кръжок

София 1938 г.

ОСНОВИ НА КРЪЖОКА
СЪЩНОСТ

Кръжока е самостоятелна, независима група от македонски поети и писатели, обединени от общата цел да работят за създаване на македонска художествена литература.

Като културна организация кръжока стои настрана от всякаква политическа дейност, но не и от всяка политическа идеология.⁴⁷.....

ОБЩЕСТВЕНА ДЕЙНОСТ

7. Кръжока популяризира създаденото творчество на неговите членове, урежда литературни четения, вечеринки, утрини, екскурзии, издава книги, вестници, списания, сборници, алманаси и друго.

8. В Кръжока се поддържа дух на пълно приятелско доверие и искреност.

47 В първата версия на Устава тук стои дописано: „Политическите идейни основи задължителни за всеки член са тия на старата Гоева организация.“

(4)

ОСНОВИ НА КРЪЖОКА

Същност

§ 1. Кръжкока е ~~самостоятелна и независима~~ група отъ /македонски/ поети и писатели ~~сбединени~~ въ общата целъ да работятъ за създаване на македонска художествена литература. ~~Като културна организация кръжкока стои настрана отъ всякаква политическа дейност, но не и отъ всяка политическа идеология. Политически-те идейни основи задължителни за всѣки членъ сѫ тия на отрата Гоцева организация.~~ ^{Вътрешна организация.}

§ 2. Кръжкока се състои отъ ~~кръгове отъ по десетъ души, като въ първи~~ ^{Ограничено} ~~се редятъ на основата на~~ ^{десетъ души} ~~Останалите десетъ души се членятъ къмъ първия отъ~~ ^{които се отдѣлятъ шомъ попълнатъ отъ втора десетъ.}

§ 3. Управлението на кръжкока се поверява на трима делегати излъчени отъ членоветъ, съ свободно избиране и абсолютно болшинство. Това управително ~~тѣло~~ ^{тѣло} има следнитъ задачи:

а/ да свиква на заседание кръжкока, б/ да ~~чертъ~~ ^{предлага} и предлага за приемане дневния редъ, да представлява кждето станъ нужда на кръжкока, да взима всички инициативи свързани съ вътрешния живот и публичнитъ прояви на кръжкока, да предлага за приемане и изключване членоветъ ~~на~~ ^{въ} кръжкока.

4. Правата на членоветъ сѫ : да избиратъ ^{управлението} ~~управлението~~, да участвуватъ въ всички прояви ~~въ~~ ^{въ} ~~вътрешния~~ ^{въ} ~~външния~~ ^{въ} животъ на кръжкока.

5. Задълженията сѫ: да работятъ за поставенитъ задачи на кръжкока да не излагатъ навън името на кръжкока, да не ~~различитъ~~ ^{различитъ} дейности които ~~влиза~~ ^{влиза} въ разрѣзъ съ идеитъ ^и ~~и~~ ^{задачитъ} на кръжкока.

Първа страница от първа работна версия на Устава на Македонския литературен кръжок

**Учредителен доклад на Македонския литературен
кръжок**

Октомври 1938 г., София

***Доклад от Никола Вапцаров върху Македония и
задълженията на писателите - македонци към нея, които
трябва да следват революционните идеи на Гоце Делчев и
Даме Груев.***

Да се правят доклади в такъв важен момент със сухо, догматично, теоретично отношение към един проблем, който е в кръвта ни, е мисля, светотатство. Не, че не трябва здраво да се разчетат всички обективни и субективни предпоставки, но струва ми се за нас като пишущи македонци е необходима една първична емоционална сила, която да раздвижи кръвта ни, да раздвижи емоционално много притъпени чувства, много спомени и да ни върне на местопредназначението ни. Защото ако в последните години македонската революционна борба тъпчи на едно място, струва ми се, че причината е не в липса на теоретично отношение към въпроса, а по-скоро на жива движуща сила. Макар и непълно, макар и не всестранно, македонския въпрос в теоретично отношение е много по-напред, но когато *трябваше да се извлече реална практическа полза*, когато *трябваше да се пристъпи към по-широка масова работа*, народната македонска душа здраво залостваше

вратата си, защото ние бяхме далече, много далече от нея. Ние не намерихме една що-годе пригодна форма, за **да събудим жива вера в хлебарския работник, в обучаря, в гладния земеделец, в дребния чиновник.**

Ние теоретизирахме, теоретизирахме, класово различвахме един въпрос съвсем конкретен, един прост въпрос, който е спомен, един въпрос чието име е Родина. А той живееше с родилни болки в тези хора, той ги караше да сънуват една малка къща с разцъфтели дървета в Тетово. Или насмолена рибарска лодка в Костур, или една стара легенда, която разказват покритите с мъх зидове на Прилеп, и колко още спомени, които порят съзнанието на всеки македонец.

Не че фурнаджийския работник, не че гладния земеделец, не че дребния чиновник не мислят, че парите за хляба при сегашната икономическа система няма да стигнат и при независима Македония. Но нашата грешка е там, че не намерихме живата връзка между икономиката и живота, между нас и онези, които не разбират *нещата* в онази ширина, в която ги разбираме ние. И се случи така, че събитията ни *надскочиха*, удариха ни ритник и след този ритник! тази вечер едва ние се мъчим отново да запазим равновесие. Случи се така, че в **Сръбска и Гръцка** Македония великобългарските утопии изстиват и крепне едно поколение, ентузиазирано от лозунга - Свободна и Независима Македония. Това е най-важния етап от македонския въпрос в последните години, който ние навреме не забелязахме и за чието проспиване носим лична и организационна отговорност. Да се търси организационна отговорност е било винаги лесно. Ние сме свикнали след всяка грешка да правим стереотипни самокритики, да приказваме, да пишем и все пак да тъпчем на място. Но ако ние милееме за своята Родина, ако в нас има капка македонска кръв, ако в нас е останала искра от благороден патриотизъм, този път трябва да се впрегнем, за да понесем част от тежестта на едно дело и жестокото величие на една епоха.

Действително страшни упустушения направи в народната душа бившата ВМРО. Тя ни остави едно наследство на огорчение. Една невяра. Нека не си правим илюзии, че народа в Петричко и в бежанията в България знаят добре да разграничават нашия кристален идеализъм от бандитските прийоми на михайловизма. Ние нямаме създадено едно стройно, популярно учение, което напълно да измести болката от простата душа с вяра. И нашите другари, които ще боравят с политика, *трябва добре да внимават, защото досега е*

ясно, че още не е преминала организационната антипатия. Нашите другари, които ще боравят с политика трябва да оперират внимателно още и затова, че на една наша силна организация, може да бъде противопоставен като политическа нужда отново михайловизма.⁴⁸

Но докато дотука ние търсихме отговорности, които не ни засягаха, които бяха на педя далеч от нас, ето че камшика на обективизма трябва да заиграе и по гърбовете ни. Какво направихме ние, другари, за да помогнем на политическия процес? Направихме ли нещо системно, организирано? Помъчихме ли се поне да създадем убеждението, че съществува македонска литература. Помъчихме ли се да създадем с малките си силици, впечатлението че съществува група пишущи хора, която не е забравила обществените си задължения към своята родина? Простете, другари, но аз мисля, че отговора трябва да бъде - не. В това направление не се е направило нищо повече, а дори по-малко от онова, което направи михайловизма. Верно е, че има опити, но те не надхвърлят благородните индивидуални амбиции, макар че по времето на "Македонска земя"⁴⁹ имаше обективни възможности за по-широка литературна работа.

Не ме разбирайте криво, не отричам личната саможертва, но тя беше и е недостатъчна. Ясно е, че е имало причини, които са ни спъвали. Верно е, че работим при нечовешки, тежки условия, но кажете ми биха ли могли тези оправдания да успокоят съвестта ни? Мислите ли, че биха могли? Има нещо страшно трагично в нашето положение. Ние се оставихме *като писатели* да ни влачат на буксир политическите задължения. Разбирате ли ме? Ние трябваше да бъдем авангард, тъй по своему, а останахме надире. Много от нас бяха в крак с политическите лозунги на момента, но колцина усетиха със сърцето си македонския въпрос. Колцина му дадоха жива форма. На какво се дължи това? Само че сме малки таланти ли? Нещастieto не е само там. Нещастieto беше, че ние **казвахме репликите винаги след политическия суфльор.** И народеца, простия народец, хлебарския работник, гладния земеделец, дребния

48 Пророческо изказване на Вапцаров. На създаването на Обединената македонска организация «Илинден» след 1990 бе противопоставен целенасочено михайловизма, чрез ВМРО БНД.

49 Македонски неделен вестник, който излиза в София през 1936 г. редактиран от Димитър Зафиров, по-късно член на Македонския литературен кръжок.

чиновник не почувства нашето съществуване и от там не почувства и борбата.

Нашите задачи? Та ние имаме толкова неща да кажем. Един старец умира и пред смъртта го мами зеленото спокойствие на гробищата в родното село, кръста на неговата майка, топлината на родната пръст. Един младеж оре тука земята и мисли, че там тя някак по-другояче мирише, че въздухът е по-друг, че звездите са низко, много низко, че ако сутрин се качиш на Али Ботуш, ще хванеш слънцето. Че старата мисли на чисти понеделник за едрите кавалски маслини, че младата пее за пъстрата чаршия в Струга.

Как мислите? Романтика и консерватизъм? Но слушайте, приятели, това живее в душата на народа. Ако вие му разправяте как някой по-просветен младеж вербува и насажда македонско съзнание в по-непросветен, ако дадете безконечните доводи на просветения, който му разправя, че е срамно да не се чувства македонец и след това го завежда в своя кръжок, където другите също теоретизират, бъдете сигурни, че нищо няма да излезе.

Задачата ни значи е сложна, защото трябва да хванем живота не клекнал, а движуц се с моторна скорост на самолет. И още по-сложна, защото обикновено се пише искрено, когато пред себе си имаш едно кипнало движение, което ти дава крила. А от друга страна казахме, че само политически не се изгражда едно движение, *казахме, че трябва изкуство, което да стигне в низините и да разпали националната жажда*. Какво се получава всъщност? Един кръг, началната точка на който не се знае. И трябва да се прекара всъщност тангента, която да допира до една точка, която се казва хармония между политическа концепция и изкуство. Политическата концепция често пъти ще изпраща изкуството да трасира пътя и обратно. Но неотменната цел и на двата фактора ще бъде народностното съзнание. За нас се открива необятно поле за работа. Македонския фолклор е толкова богат. Ние трябва да го изучаваме в най-тънките му подробности. Ние трябва да влезем под кожата на онези, които го носят още жив у себе си. А това са стари хора, носещи неизчерпани богатства. Това са зборниците с фолклорен материал. При изучаване на вторите обаче трябва да бъдем особено внимателни, защото не са редки случаите на фалшификации или на авторски амбиции, които сервират неочаквани безвкусици. За нас, особено за белетристите, е абсолютно необходимо да познават нравите, обичаите, носиите, езика поне в типичното преобладаване на някои изрази, думи и образи.

Ние трябва да познаваме македонската история и най-вече историята на национал-революционното ни движение - Илинден, Гоце, Даме. Сраженията, смъртта им и подвизите на много неизвестни. *Трябва да се създаде така наречената революционна романтика, която е съставна част на художествения реализъм.*

Не мислете, че всичко това ще стане на един дъх. Но не забравяйте, че не сме само ние. Не забравяйте, че ако с нещо покажем съществуването си, усилията си, от доле ще изникнат други, които далече ще ни заминат. Верно е, че работите не тръгват никога като курдисан часовник. Ще се срещнат мъчнотии, но те няма да бъдат толкова обществени, колкото вътрешни - в самите нас. Тия мъчнотии според силите си ще преудолеем, но трябва страшно напрежение и себеотрицание. Трябва да се напънем мъжки. Какво се иска всъщност от нас? Много. Твърде много. Поне от тези, които сме събрани тука. Ние сме македонци. И нашето творчество трябва да бъде в служба на македонската кауза. За мнозина ще бъде трудно.

.....⁵⁰ и всичко да тръгне така, както в доброто старо време. Според мене това е главната причина, останалото е последиствия. Разбира се при един по-сериозен анализ би трябвало да се разгледа бита. Не по-малко важен от него е културния фактор, който включва история и главно историята и легендите за революционното движение, песни, език и пр. После подчертания шовинизъм на поробителите, който отблъсква, отчуждава, слага някаква преграда между власт и поробени и създава противодействаща сила.⁵¹

Доклад на Никола Вапцаров върху две стихотворения на Ангел Жаров⁵²

Октомври 1938 г., София

При разглеждането на две стихотворения от един поет, ясно е, че не може да се добие цялостна представа за творчеството му, било то в идейно или качествено отношение. Най-големите поети имат свои шедьоври, но имат и слаби работи. Ето защо при разглеждането на две стихотворения от Ангел Жаров не бих искал да се пренася критиката ми за “Буря над родината” или така да се каже

50 Тук текста е прекъснат.

51 Сравни: Македонскиот литературен кружок, 41 – 44.

52 Псевдоним на Михаил Сматракалев.

за поетическите възможности на автора й. Това е съвсем отделен въпрос, който изисква едно по-обстойно проучване на поетичното му творчество и оттам да се извадят заключения и препоръчат насоки.

Смело обаче може да се каже за онова, което се отнася до тематичната насока, че Ан. Жаров е на най-прав път от всички ни, които сме обединени от стимула - Македония. Защото той не е забравил обществения си дълг, защото той единствен от присъстващите има за доминиращ мотив в творчеството си нашата родина. Аз желая доклада да бъде къс, защото при общото разискване излизат на повърхността много по-интересни схващания, които обобщени дават едно по-здраво колективно отношение към работите. И за това, че в края на краищата на мене може да се хареса едно, на друг да не се хареса или обратно. Защото не си въобразявайте, че индивидуалния въпрос не е съвместим с нашите разбирания. Напротив, ние трябва да се стреми да подчертаем индивидуалните особености на всеки от нас, да ги изтъкнем, но същевременно да ги впрегнем, да ги подчиним на една идея, на един стремеж, за да ги направим полезни.

Но, към задачата. Аз имам значи да разгледам две стихотворения на Анг. Жаров. Те са "Изповед" и "Солун". Колкото и да имат ограничена тема - тънка спойка между себе си - за мене това са като че ли стихотворения от различни автори. "Изповед" по структура на стиха, по образи, по виждане носи всички белези на една нова поезия в положителния смисъл на думата. То е толкова социално, колкото и македонско. То определя миروгледа на Ан. Жаров, отношението му към поезията, към света, към живота. Още в първия куплет Жаров удря юмрук по носа на случайния парфюмиран читател и иска да му каже - остави, не е за тебе! Макар че цялото стихотворение носи един неясен белег на публицистичност, то остава свежо и увличащо. В техническо отношение стихът е гладък, не се чувстват напъвания, римата не е шаблонна. Може би вие ще помислите, че това е дребнавост, но аз бих искал да ви посоча, че стремежа към нешаблонната рима трябва да бъде стремеж за онези, които пишат стихове. Аз не мога да се похваля с това качество, но римувания като "черни" и "мизерници", "олимп" с(ъс) "стрели, набрах и ребра, плакнат с така и сигнали с "едва ли" ми импонират и бих искал в бъдещите доклади докладчиците да обръщат внимание на тази чисто техническа част, без която едва ли някой от нас, поетите, би извлякъл практическа полза. Що се отнася до образите в "Изповед"

може и би трябвало да се поспори. Разхождането из Олимп и Парнас, стиховете “остри стрели” са удачни образи. Те конкретизират изведнъж отношението на поета към изкуството. А главната задача на образа е да бъде ясен, картинен, да засили в нашта представа онова, което иска да каже поета, да обистри нещата. Нататък, във втория куплет е трогателно прост и искрен, макар и по естество на самото стихотворение малко декларативен, образа “моя извор е робската мъка”. Този образ трябва да стане наш лозунг, приятели, защото от там трябва да прием с душите си, за да направим искрена македонска литература.⁵³ За жалост Жаров се е подвел под честия поетичен кошмар - рима и е написал един измъчен съчинен образ - Аз отдавна мечтателя стрих. Това “стрих” ме измъчва, вижда ми се изкуствено, вижда ми се като едно наложено последствие на римата “стих”. Аз и така го разбирам. Бих чул разяснения от Жаров. И друго - с този образ Жаров лъже. Или по-право се самоизлъгва. Мечтателя в Ангел Жаров не е “стрит”, той живее в стиховете му, пъпли под тях и като че ли е един от първичните елементи в поезията му. Мечтателят не е опасен. Той е потребен, защото е негов натюрел. Художествения реализъм не изключва мечтателя. Та нали формулата е: Да изобразим живота такъв, какъвто е и какъвто трябва да бъде. Това “какъвто трябва да бъде” е мечтателно. И предпоследния куплет - една свежа рима и един изтърган образ. Не може вече да се пише - “сърцето - ми ален плакат”. Не че е лозунгово много, не че е декларативно, но е старо, то е страница от един изминат етап и как да кажа, някак ми мирише на Релеф. За спойката на стихотворението може да се каже, че е добра. Не само добра, но искрена. Мисълта минава гладко, несмушавана от техническите окови на стиха. Така искрено се пише само за изживени работи, изживени дълбоко. Изживени с целия трагизъм и подем на една епоха. Виждат ми се прикрепени само последните стихове на третия и петия куплети. Те са логични, но не споени. Казвам логични, а не споени. Защото в едно стихотворение не е достатъчно да има логична последователност в мисълта и рима. Стихотворението трябва да има вътрешна спойка. Стихотворението трябва да тече. Трябва да има един скрит двигател, който да тласка незабелязано мисълта напред. Аз бих нарекъл този двигател емоция. Но да не се разберем криво - не препоръчвам на Жаров онази надута, изкуствена

53 И тук се гледа, че Вапцаров вижда македонския народ като поробен и неговата робска мъка трябва да бъде извор на вдъхновението на искрената македонска литература на кръжочниците.

емоция, която напъва помпозно стиха и го лишава от вътрешно съдържание. Значи в края на краищата въпроса за спойката е въпрос на поетическо чувство, на поетическа мярка и на култура. Жаров има всички данни за тези качества. Какво ми дава право да мисля така? Ще се помъча да се обясня. За мене е много, много важен този преход на Жаров към нови художествени средства. Но не мислете, че това е един лесен преход. Ето, ти си просмукан до костите с едно виждане или по-скоро с едно облекло на нещата. Чувствувал си се до известно време удобно в това облекло, пооглеждал си се дори в огледалото и си виждал, че дори ти прилича. Прилегнало ти е, така да се каже, кълпнало се е. Но неусетно известни неща у тебе набъбват и костюма се оказва съвсем тесен. Виждаш: хората навън бързат, неволно те увлича ритъма на техните стъпки. Един автомобилен клаксон те сепва, искаш да избързаш, но костюмът е съвсем тесен и те спъва. И значи трябва да измислиш нещо ново, удобно за крачката на съвременния човек, който страшно бърза да отиде сутрин навреме на работа, който е подвижен като пантера, вие се между навалицата, между автомобилите и трамвайните коли и излиза невредим. Някак си образно представен така изглежда и стремежа на онези автори за освежаване на формата. Това е един мъчителен преход, толкова неуловим и дълбок, че мъчно може да се улови момента кога човек се е почувствувал неудобно в старото облекло. Но момента, в който се откъсваш от него е болезнено очертан. Този момент именно е характерен с много шупли в спойката. Защото трябва да се преодолява една техника, с която си свикнал, с едни образи, които са и лесни, и близки. Изведнъж чувстваш негодността на стария словесен материал. А нов нямаш. За радост такива шупли в "Изповед" има много малко.

Сега искам да се върна отново към два образа от първия куплет. Те са раждането на Олимп и разхождането по Парнас. Всъщност работата е малко теоретическа. Дума не може да става за някаква поетическа мъгливост. С тези образи, както казах още в началото, те изясняват твърде остро отношението на Жаров към изкуството. Но все пак това са интелегентски образи. Защо? Защото са свързани с литературата, защото трябва да познаваш обстоятелства, които обикновения, простия народ не познава. За мен това не голям недостатък, народа все пак трябва да ги чете, да учи нещо от стиховете ни. Това обогатяване на познанията, на опита, на виждането - кристализирани твои емоции, твои преживявания са и задачата на изкуството. За алитератичната хармония в изкуството

може да се каже малко. По ярки алитерации има в првиот куплет и вториот стих од третиот куплет.

Аз казах каквото имах да кажа за “Изповед”. За мен тя е много скъпа като един нов курс на Жаров. Толкова скъпа, че ѝ се радвам повече от него. Така, Ангел Жаров!⁵⁴

Бележки на Вапцаров в Карираното тефтерче, за негово изказване при посрещането от членовете на Македонскиот литературен кръжок на македонските студенти од Белградскиот универзитет в Софија през мај 1939 г.⁵⁵

Ако вие, които сте хиляди километри
далече от нашата страна, не сте забравили
и я обичате толкова, живеете с вярата че тя ще бъде
освободена; дано в синовете на нашия народ,
разпръснати по всички меридиани, не е
изгаснал копнежа по родната пръст
вярвайте утре тя ще бъде свободна
щом тези години на робство не можа
да погребете изгнанието през

.....⁵⁶

Един народ, този народ ще извоюва
свободата си

ви поздравяваме за
огромната услуга, която днес правите
на македонската кауза и ви уверяваме
че очите на целия народ ви следят

54 Македонскиот литературен кружок, 44 – 45.

55 За част од срещата проведена в дома на Венко Марковски, кдето Тодорка Оровчанец държи реч, Сматракалев си спомна: “Таа се ракува и ме погледна со своите пламнати очи, црни, а светлечки, во кои видов длабока сестринска љубов. Ми искажа благодарност за убавиот говор, а јас ѝ реков дека нејзиниот беше далеку поубав, дека сум трогнат од зборовите и мислите. Дончо и јас зборувавме со Тодорка, и поставувавме многу прашања, таа со задоволство одговараше, а потоа и таа не прашуваше, ние одговаравме, се занесовме во разговорот, небаре самата Македонија беше пред нас. Некаква невидлива сила не врзуваше, не зближуваше со таа девојка, прекрасна, мила, што преминала преку граница и од нашите родни места дошла кај нас. А Вапцаров стоеше до нас, со нас, и замижуваше со очите, слушаше, се радуваше и се упатуваше некаде далеку по нашата татковина. Можеби веќе бележеше некои поетски идеи за идни лирски творби” (Македонскиот литературен кружок, 21).

56 Скъсан лист в тефтерчето.

с бодрост и вяра.
Вярвайте също така и
че стоим здраво на поста
си и никога не сме забравили
своя дълг като писатели.⁵⁷

***Бележки за изказване на Вапцаров при обсъждане в
Кръжока на стихосбирката на Кочо Рацин, Бели Мугри,
написана на македонски език***

София 1940 г.

„За етапът, в който се намира макед. поезия – трябва ли да се
мине през всички етапи: народна песен, класическа форма и т.н.⁵⁸

Запис във Втори бележник

Аз разбирам света единствено
като поле за културно съревно-
вание между народите.⁵⁹

***Запис във Втори бележник от изказване на Вапцаров на
обсъждане в Македонския литературен кръжок***

За сокола
брат да ме погали.
За брадите. Как трябва да бъдат дадени
четите.
Думите на Даме за четите.
Защо толкова ще го заболи за чуждо агне.
Дали героя трябва
да смени няколко
занаята (отвратителен
схематизъм).

_____

57 Никола Вапцаров, Ръкописно наследство, съст. Бойка Вапцарова, БАН, София 1982, 395, 396.

58 Македонскиот литературен кръжок, 183.

59 Тази мисъл е била изписана върху медальона с карта на Македония подготвен от кръжока за съветските футболисти и вероятно във връзка с това Вапцаров, който е дал материалите на Керезиев, я е записал в бележника си.

Героите в първата част
освен Даме и до някъде
дедо Яне не са пълнокръвни.
Ритъма.
Рими – избегва
глаголни рими.

Вмъкни го в твойте
Пещери горо.

За края на поемата.

***Бележка на Вапцаров в Първи Бележник първите дни на
януари 1941 г.***

На опелото на македонския революционер Петър По Арсов в
църквата свети Седмочисленици.⁶⁰

60 Никола Вапцаров, Ръкописно наследство, 406, 407.

ОТ ИЗКАЗВАНИЯТА НА ДРУГИ КРЪЖОЧНИЦИ ПРИ ОБСЪЖДАНИЯТА НА ПОЕЗИЯТА НА НИКОЛА ВАПЦАРОВ ПРОВЕЖДАНИ В МАКЕДОНСКИЯ ЛИТЕРАТУРЕН КРЪЖОК В НЕГОВО ПРИСЪСТВИЕ

*Из Доклад на Михаил Сматракалев за стихотворението
Родина на Никол Вапцаров⁶¹*

Другари,

Трябва да изтъкна радостта си от неоспоримия факт, че ние вече създаваме македонска литература. От разгледаните до сега стихове, разкази и репортажи, за мен е ясно, че началото на нашата работа е сложено. Наистина това са повечето стари, по-ранни творби, но нали са македонски и на автори, които жадуват да пишат за своята земя, народ, родина! ... от тук иде радостта ми, че ние всякак ще изградим македонска, наша, своя литература. Нали за това са необходими творци и желание за македонско творчество, съединени с любов към родината – майка. И на мен не ми остава нищо друго, а да кажа: Братя, да работим повече, да създаваме повече за нашата майка – родина, от чиито гърди израснахме, от чиито гърди засмукахме живота. Погледнете измъчените й очи, вдигнатите от отчаяние ръце ... и бъдете нейни верни синове!

Ще мина сега към конкретната задача. Към стихотворението Родина ...

Ето, едно хубаво стихотворение, македонско, ново....

... Всеки ред гори от живи чувства, негови и на всички македонци. ... Тук трябва да се види една трагедия – трагедията на

61 Доклада е изнесен на третата сбирка на Кръжока проведена в началото на декември 1938 г. в адвокатската канцелария на Михаил Сматракалев на булевард «Мария Луиза» № 2, която се превърнала в клуб Кръжока.

един жестоко измъчен, поробен народ, чиито синове са изпили до дъно отровата на живота и на злата си съдба.

Стихотворението е македонско. В него ние виждаме издигнатите гърди на Пирин, орлите над сиромашките села. Но не само тази картина го прави македонско. Навсякъде картината на родината е някак неразривно свързана с автора. И когато го боли, когато страда, той се отчайва и хули своята майка, хули я не защото му е далечна, а защото му е близка, защото на майката, на най-близката той може каже най-горчивите и най-нежните думи. И когато изтрезнява – той ги казва изключително просто. – „Сега си ми близка, по-близка от майка дори!“ И на края неговия устрем естествено е свързан с имената на Гоце и Даме.

...Аз му пожелавам – да вдигне знамето на Гоце, на нашия народ, а не на всички без покрив и хлеб. Нали и нашия народ е без покрив и хлеб, и само това ли – без радост, без свобода, без въздух. И – нали по този начин националната борба става интернационална. Националното движение наистина влива ведрина и устрем към всенародна борба за свобода и прогрес.

... Аз мога само да кажа – „Кольо, здравей братко, пиши, пиши повече такива стихове и по-често вдигай знамето на „жалната“ Македония.“⁶²

Из Бележки на Михаил Сатракалев за устно изложение по стихотворенията на Вапцаров: Елтепска, Комитска и Имам си Родина, проведено в Македонския литературен кръжок.

София 1940

Национални песни ... Най-хубава е „Имам си Родина“. Тя е национална и е напоена със смисъла на борбата за нац. освобождение.⁶³

62 Македонскиот литературен кружок, 47 – 51.

63 Македонскиот литературен кружок, 136, 137

Из плануваня като Увод сборник с творби на македонски поети текст на Антон Попов: „От „Буря над Родината“, до „Чудна е Македония““, прочетен на една от сбирките на Македонския литературен кръжок.

София, 1940

Една земя, която на политическата арена проля много кръв, която преминава през много страдания и конвулсии, която трябва геройски да брани своя род и своя език, сега вдъхновява със своето име за творчество имената събрани в този сборник. За тях има една единствена тема: Македония. Те имат един идеал: да създават своя, родна литература, която да изразява вълненията и тъгите на поробеня народ, страданията на бегълците в чужбина, копнежа за връщане в родината, борбата за свобода на поробените вътре.

... Това е македонска тематика. С тази стихосбирка⁶⁴ Александър Жаров се смята като македонски поет – емигрант....

Кочо Рацин Той проговаря на своя роден, кръшен македонски език, за болките на Македония. Това е глас от Македония. Той е поет на Македония.

Македония – люлката на кирилицата – вече се разбужда за своя литература.

Поради това стихосбирката „Бели Мугри“ е особено драгоценна, защото идва да потвърди езиковите позиции на Венко Марковски. Тя според това е и стъпка напред, в разкъсването на веригите на македонския език, стъпка напред в освобождението на македонския народ от веригите на робството. Този народ вече проговаря на свой език, чрез свои поети. Това е новия елемент по пътя на укрепване на неговата самостоятелна борба....

... трябва да се отбележи, че македонския език се показва способен за изразяване на най-възвишени чувства и разположения. И с това наложи правото си на език. ...

Коле Неделковски ... Той е един от тримата, чиито усилия са насочени към създаване на поезия на роден език⁶⁵ и делото му добива с това особена ценност.

Никола Вапцаров.... В случая ни интересува със своя

64 Т.е. «Буря над родината» на Михаил Сматракалев (Ангел Жаров).

65 Поезията на Коле Неделковски е написана както и тази на Кочо Рацин и Венко Марковски на македонски език.

цикъл „Песни за Родината“. Това са само пет песни. От тях едно стихотворение особено привлича вниманието ни – „Родина“. ... Ако „Буря над Родината“ и „Народни Бигори“ са отправни точки за нашият най-нов македонски литературен светоглед, тогава не помалко отправна точка бележи и тази песен...

С тази песен Н. Вапцаров бележи своето завръщане към родината. Това завръщане не е разсъдъчно. Израснал на македонска земя, с прибран в гърдите пирински пейзаж, живеещ в обстановка на национален кипеж и борби, вслушващ се в гласа на много майки, проклинащи прокудата, той с чувства и душа е близък до копнежите на своя народ, има непосредствени спомени и преживявания за да може да ги изрази в стройна мерена реч, да може да се укрепи и да се развива като македонски поет.

... В този сборник е налице нарушено единство от страна на езика в печатните творби. Просветения читател, при добра воля, лесно ще може да разбере защо това е така. На това място нямаме възможност да разгледаме този въпрос.

По-важен е факта, че тези имена са обединени около един сюжет, около една тема: Македония.

Радостен е факта, че в тези млади хора бие едно сърце, Те знаят, че земята ни ги заклана за работа. Нейни синове са⁶⁶

ТВОРЧЕСТВОТО НА ВАПЦАРОВ В ПЛАНУВАНИЯТ ОТ КРЪЖОКА СБОРНИК НА МАКЕДОНСКИ ПОЕТИ И ПИСАТЕЛИ

Версия с 12 автори

1. Вапцаров – Родина, Доклад, Земя, Майка, Крали Марко.
2. Антон Попов: Струмица, Родна къща, След бурята, Песен за Струма, репортажа Градът който умира-Мелник
3. Коле Неделковски: На кинисуене, Ропство, Тишина, Стоан на Ордановци, Скитник
4. Коста Рацин: Ленка, Печал, Елегии 3-та, 6-та, На Струга дуќан да имам 7-а
5. Асен Ведров - ?
6. Кирил Манасиев - ?
7. Венко Марковски: Република, Жетварите, Месеот, Алтана, от романа Климе)
8. Ангел Жаров: Песен на моите реки, Чужбина, Звезда, През летото, Хайдушка
9. Георги Алексиев - ?
10. Димитар Стефанов: Струма, Поздрав, Македонија, репортаж
11. Никола Младенов: от поемата Бунт, Македонска песен
12. Коста Кољаров - ?.

Версия с 9 автори

1. Вапцаров – Родина, Земя, Елтепска, Майка, Доклад, Илинденска, Крали Марко.
2. Антон Попов: „Среща“, „Струма“ и белетристика.
3. Коле Неделковски: „На кинисуене“, „Робство“, „Тугина“, „Стоан на Ордановци“.
4. Коста Рацин: „Ленка“, „Печал“, „Елегии“ 3-та, 6-та, На Струга дуќан ... 7-а.
5. Венко Марковски: „Република“, „Месеот“, „Алтана“,

„Жетварите“.

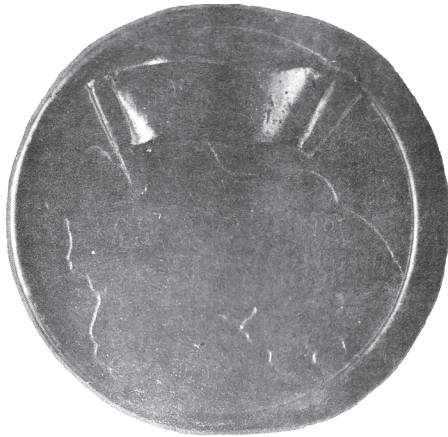
6. Ангел Жаров: Песен на моите реки, Чужбина, Звезда, През летото, Хайдушка, Бежанец, Македонски

7. Георги Алексиев

8. Асен Ведров

9. Николай Младенов – „Бунт“, откъс от поемата „В окопа“, „Македонска песен“.

Медальон на Македонския литературен кръжок (1940 г.)

Медальон изработен от Македонския литературен кръжок, изписан на македонски език, който Вапцаров трябвало да връчи заедно с портрети на македонски революционери и картички от Македония на съветските спартакисти в София през лятото на 1940 г.

На него с български букви и на македонски език е изписано:

На лицевата страна върху знамето пише “слободна независна Македония”, а върху картата на Македония е Гоцевата мисъл: “Я го разбирам светот само како поле за културно натрпеваруејне меѓу народите”

На обратната страна на медала: “Преко другарите спартакисти македонската младеш праќа поздраф на младите од СССР 1940 август София”

ЗРЯЛА ПОЕЗИЯ

ПЕСНИ ЗА РОДИНАТА⁶⁷

РОДИНА⁶⁸

Над тебе Пирин
издига граници,
обвити във сиви мъгли.

67 Стихотворенията в този цикъл са публикувани в стихосбирката «Моторни песни» (1940). Вапцаров е бил подтикван да издаде стихосбирка от членовете на Македонския литературен кръжок. Преди да я даде за отпечатване Вапцаров я дава за обсъждане в Кръжока. Антон Великов си спомня за това: „В края на 1939 г. Кольо, както ние наричахме интимно Вапцаров представи пред кръжока за преглед материалите от стихосбирката „Моторни песни“. Неописуема беше радостта ни, че най-сетне неговите така издържани творби ще видят бял свят.“ (Никола Вапцаров, Стихотворения, София 1989, XV)

68 За пръв път публикувано във в. Кормило 1, № 37, 17 юни 1936 г. Втора публикация в „Моторни песни“. Стихотворението е било рецитирано в говорещия хор „Гоце Делчев, в който е участвал и Вапцаров. Това е първото Вапцарово стихотворение, което е било обсъждано в Македонския литературен кръжок, още на неговото трето заседание през декември 1938 г. Доклад за него изнесъл Михаил Сматракалев, като между другото казва: „Другари, трябва да изразя радостта си от безспорния факт, че ние вече създаваме македонска литература ... Ето едно хубаво стихотворение, македонско, ново. Всеки ред гори от живи чувства, негови и на всички македонци“ (Македонскиот литературен кружок, 47 - 49). Това стихотворение е било предвиждано да бъде част от сборник с произведения на македонски поети и писатели плануван от Македонския литературен кръжок. В подготвяния за целта Увод Антон Попов ще отбележи: „С тази песен Н. Вапцаров бележи своето връщане към родината ... Израснал на македонска земя той с чувства и душа е близък до копнежните на своя народ, има непосредствени спомени и преживявания за да може да ги изрази в строй и мерена реч, да може да закрепне и да се развива како македонски поет.“ Вапцаров рецитирал Родина пред македонските студенти от Белградския университет при посещението им в София през 1939 г. Сматракалев си спомня: “Нашите работи им харесаха и гостите ги поздравиха със сърдечни ръкопляскания. Някои дори си записваха тези стихотворения в тефтерчетата. Вапцаров беше предмет на голямо внимание. Те го почувстваха като голям творец на хубава литература. Бяха горди, за това, че македонец пише такива стихове. Когато разбраха какво работи нашия Македонски литературен кръжок и кои са неговите резултати, пожелаха нови успехи на нашето творчество. Поискаха да намерим начин и нашите творби да им изпращаме в Скопие” (Македонскиот литературен кружок, 94, 213, 214).

Орли над бедни села
размахват крила
и хала в полята пици.

А бяха години,
когато невинно
люляха ме празни мечти.
Живота бе ведър
и лесен,
живота бе щедър
и песен бе ти.

Но ето -
преминах
през дим,
през масло
и машини,
преминах през
гнет и тегло -
вред, където се борят
за хлеб.
И нещо се счупи
във мене.
Простенах от болка,
но бях без изход.
Погледнах надире
и плюх озлобено
и в теб,
и в самия живот.

Сега си ми близка,
по-близка от майка дори,
но днеска ме плиска
ненужно пролятата кръв,
насън ме души
площадния кървав двубой
на твои герои,
платени със чужди пари...

Тежи ми, Родино,
кошмарно жестоко тежи
димящата кръв
и аз ще те питам -
всичко това
за теб ли бе нужно,
кажи?

Вред мрак.
И в мрака - тегло и робия.
Глад.
Остана стотици години назад.
А нейде живота пулсира,
израства
завод
след завод,
бръмчат пропелери...
А моят народ
работи,
умира,
както в дълбоката
бронзова ера.

Аз пак те обичам,
Родино на Гоце и Даме,
защото израснах,
защото закрепнах във Теб.
И нося в сърцето си младо
тревожното знаме
и вечния устрем
на всички без покрив и хлеб.

ЗЕМЯ⁶⁹

Тази земя,
 по която тъпча сега,
тази земя,
 която пролетен ветър пробужда,
тази земя - не е моя земя,
тази земя,
 простете, е чужда.

Сутрин тръгвам.
 Фабричният път
го задръства
 с рубашки
 безброя.
Ние сме слети с сърцето,
 с умът,
но... земята не чувствам моя.

Над мойта земя
 напролет
 лъчите
 шуртят,
гърмят водопади
 от слънце
 над мойта
 земя.

Ти чувстваш дълбоко
 сърцето на земната гръд
и виждаш как с скокове
 раснат безбройни цветя.

69 Написано за конкурс организиран от Македонския литературен кръжок на тема «Мъките на македонският емигрант по неговата родна земя и народ», през март - май 1939. Стихотворението е написано през втората половина на април. Вапцаров особено го обичал и го рецитирал с много силно чувства (Македонскиот литературен кружок, 209). И тук както и в стихотворението дадено за конкурса от Михаил Сматракалев озаглавено „В чужбина“, ясно се налага идеята, че независимо от идейната дружба и лични приятелства с хората в България лиричните герои се чувстват в чужбина и копнеят по своята родина. Това стихотворение е било планирано да бъде част от сборник с произведения на македонски поети и писатели планиран от Македонския литературен кръжок.

Над мойта земя
 в небето
 опира
 Пирин.

И мурите в буря
 илинденски приказки пеят,
над Охрид лазура е
 толкоз просторен и син,
а още надоле
 е светлия бряг на Егея.

Спомням си само.
 И ето нахлува кръвта
в сърцето, което
 топи се от некаква нежност...
Моя страна! Моя прекрасна страна!...
Поена със кръв
 и разлюляна
 в метежи.

По Беласица телени мрежи...

ПЕСЕН

Над горите,
над Пирина
вятър вие.
Ние тръгнахме
седмина
да се бием:
и зад нас
остана надалече
и Пирин,
и звездната му вечер.

С зверове
се криехме в шумака
и така преминахме

оттатък.
И познахме
сякаш по тревите
на бащите
кървите измити.
И познахме
сякаш по листата
майките ни
где лежат в земята.
И познахме
по пръста ръждива,
първата ни обич
где почива.

Тръгнахме седмина
да се бием.
Само трима
върнахме се ние.

ИМАМ СИ РОДИНА

Имам си родина и над нея
денем грее синьото небе.
Вечер светят звездни полюлеи
и гаси ги сутрин светъл ден.

Но когато нощем се завръщам
на стрехите тъмното поел,
чувствам как до родната ми къща
дебне враг в ръката с парабел.

Учеше ме, майко, ти със притчи
да обичам всички като теб.
Бих обичал, майко, бих обичал,
но ми трябва свобода и хлеб.

ХАЙДУШКА

Вятър мята листи пожълтели,
до три лета не сме били в къщи.
Булките се мислят овдовели -
гледат Пирин, пръстите си кършат.

Не додея ли ни път във тъмно,
скръб за рожби ли не ни повея.
Да намериш камен да осъмнеш,
камен-зглаве, търне за постеля.

- В къщите протекоха стрехите -
бурен нивите души, войводо.
“Стреляй горе, стреляй към звездите!
Нека паднем честни и свободни.”

ЕЛТЕПСКА⁷⁰

На Елтепе дими мъгла.
Далече някъде във ниското
са моите села,
окъпани във слънце, като в приказка.

А доле плиснала водите,
притиснати в скали и клек,
като човек
приказва с мене Глазне.

Разказва ми, че там една жена,
съсхрена от скръб и от тревога,
ме чака да се върна у дома
и още, още ме обича много.

Разказва ми как с поглед замъглен

70 Предвиждано е било да бъде включено в сборник с произведения на македонски поети и писатели планиран от Македонския литературен кръжок.

тя всеки пътник пита простодушно
дали ще се завърна някой ден.
И аз мълча, мълча, мълча и слушам.

Отсреща боровия хълм
събаря облачни грамади.
Просветва. После пада гръм.
И във очите блесва радост...

МАЙКА⁷¹

Колко всички майки си приличат в света!
И сърцата им как са еднакви!
Иди потърси на Украйна в степта
и след туй провери в Киренайка ...

Имала майка,

имала син. -
Хубав бил, млад бил
и волен.

Раснал.
Над него синеел Пирин
с мури и камъни голи.

Нейде бащата погинал.
Тогаз
мальк бил още
синът ѝ
и във вековната тъмна гора
дебнел пашата хайдутин.

Под планините горели села.
Светел високия хребет.
И от селяшките гладни гърла
беят изтръгвал и хлеба.

71 Предвиждано е да бъде включено в сборник с произведения на македонски поети и писатели плануван от Македонския литературен кръжок.

Гледала майката своето дете,
гледала с мъка сурова -
как очите му бягали все
на бащата в пищова.

Имала майка,
имала син. -
Хубав бил, млад бил
и строен.
Но възмъжал
и хванал Пирин,
тъмното хванал усое.

Години минали
и смутни били.
Добри не дошли за раята.
Отдръпнала
свойте зелени поли
от равнините
гората.

Понякога нощем
мъжете дома
се връщали гузни и плахи.
Изгаряли ризите скрито в жарта
и криели свойте силияси.

Пак майка.
И нощем,
когато звезди
над тъмния хребет горели,
тя
вземала в skutите малкия син
и тихо му пеела:

“Не слушай,
не гледай,
а нанкай сега.
Дано не кръвясат очите ти,
когато
след време изправиш снага
и сам си поемеш юздите.

Отвънка е смутно.
Отвънка снежи.
Но топло е в моите скути.
Спи ми, детенце,
спокойно ми спи,
нанкай...
Не ставай хайдутин..."

Добър
и послушен излязъл синът.
Не хванал с хайдуги горите.
Оженил се,
сетне зарязал домът
и ... станал комита.

Години на кръв.
Години на кръв и войни.
Пирин.
И орлите
в горите на мърша налитат.
Под всяко дърво,
с изцъклени,
тъмни очи,
убитите гледат как вечер изгряват звездите.

Отишъл си бея.
Отишъл си - значи, добре.
Но хората после запсували нещо султана.
Народ е това! -
А някой нахакан келеш
си мисли,
че може сърцето му в шепа да хване.

Смълчал се народа.
Смълчал се и само сумтел.
И вече не виждал на робството де ще е края.
Излезли комити,
в горите не бродили те,
а се разкарвали с "Щаери".

А там, във гората,
израсли железни тръби.
Комини израсли в гората.
И със рапидно-стоманни зъби
заръфал снагата й
гатер.

Пак майка.
И майката имала син.
Залоствала вечер вратите
и пяла му:
“Нанкай, сега сме сами,
нанкай, не ставай комита.”

Комита не станал.
Не бил бикоглав. -
послушен бил момъка, значи.
Но някой разнесе в селото мълва,
че паднал убит като стачник.

ДОКЛАД⁷²

Часът е седем. -
Да губиме време
не струва.
Но гледам -
отсъствуват двама.
И знаете, мене ми идва
да псувам,
защото нехайството
значи измама,
предателство значи
към нашето дело.
Макар и шаблонно,

72 Стихотворението е написано на база на Доклада, който Вапцаров прочита при учредяването на Македонския литературен кръжок и изразява идеите залегнали в него. Написано е било през зимата на 1939 г. Било е предвиждано като част от бъдеща Сбирка с творби от македонски писатели и поети планувана от Кръжока.

аз смело ще кажа,
че трябва да влеем
умът и кръвта си,
живота си даже
във нашта идея.
Аз почвам доклада.
Ако случайно
в него мъничко
мисъл не стига,
търсете виновника -
моята младост,
сърцето ми
с кръв непокорна
на тигър.

Какво ще докладвам?
Какво ще усуквам?
Да почна с войната
в Китай ли? - Излишно!
Та аз съм просмукан
от мъка
и чукам
на вашата съвест
за нещо по-висше,
което е вплетено
в нашия спомен,
което гневно
в гърдите напират,
умира
и пак се заражда
в сърцето
и носи прекрасното име
Р о д и н а!

Ако с главите си
счупим вратите,
подпрени със мрака
на днешното време,
ако умреме

на поста си, верни
на гладния повик
на нашата ера,
това е прекрасно,
но чакайте, нека
поставим наясно въпроса. -
Далеко
не мерим ли,
твърде далеко, другари?

Аз мисля, че първата
капка, която
от своята кръв
за света ще пролея,
ще бъде за моите
победени братя,
ще бъде за Нея!
И ти се опитай да спориш
със мене.

Та аз за секунда, за миг
ще те смажа.
Аз чувствам горещите думи на
Ленин:

“Прав е другарят Вапцаров” - ще каже.

И тъй - към доклада.
Докладвам направо -
аз страдам!
Но някой ще каже тогава:
“Забравяш -
въпроса е толкова личен...
Ти можеш да страдаш,
тъй както обичаш,
но твоята мъка
ще трогне малцина.”
Грешите -
аз страдам за своята Родина.
Аз страдам за вас,
и за себе си страдам...

Защото живота ни бие сурово
в лицата,
а ние примигаме, братя,
защото перото си топиме ние
далече, далече -
през девет морета
и наште куплети
едва ли достигат
до робската мъка,
която в сърцето
народно е свила
възел
от змии.

Работи работник
в хлебарница "Охрид".
Очите червени,
мишците потни.
Във стаята душно,
в сърцето студено,
в сърцето омраза
и ропот.
Работи работник
в хлебарница "Охрид".
А вътре задушно
и сиво.
Но всеки си има
малко в живота
и радост,
и нещо красиво. -
Някаква фирма
увиснала горе,
фирма, зацапана с синьо.
Но за работника
тя е простора
над Охрид
тя е Родина.

Числа. А числата -

това е съдбата
на някакъв
беден чиновник.

В ръцете размерно
сметалото трака
като курдисан
часовник.
Това са шестнайсет
години, протекли
без радост,
ала и без мъка. Без мъка и радост
в живота човешки -
е нещо по-лошо от пъкъл!
Но ето веднъж
някой песен полека
подкарал
така от досада:
някаква песен
си пеел човека
как мътен
и кървав бил Вардар.
Сметалото спряло.
Сметалото млъкнало,
станало синьо
във стаята,
сякаш от здрача.
И ето, пръв път
след шестнайсет години
човекът с числата
заплакал.

В полето, където
морето допира -
тръстика, блата
и комари.
Там привечер
чайките с крясъци викат
и дебне малария.
В блатата отровните пари

задушват,
убиват,
изсмукват живота.
И хората зли,
и с напукани устни
псуват на майка
теглото.

Те сеят, но кръстове никнат.
Децата
се раждат
със жълти зеници.
Ех, майко ле моя,
в строя тръбата
ще свика
все отбор войници!
А старите още
сънуват житата
край Струма, край Вардар
и Места.
Но някой в леглото
ръмжи и с ръката си
чергата грубо намества.
И пролет, когато
прииждат ятата,
от скръб
или
атавизъм,
плодът в утробите
тъй се премята,
че пукат на майките
ризите.

А ние се тътриме
тука излишни
за нашите братя.
Жестоко!...
И с кръв по челата
живота ни пише:
“Изгубили свойта посока.”

Да, пишем.
И пишем верно и честно,
защото ни смазва живота.
Но колко от нас са
написали песни
за този незнаен
работник,
който се просва
в леглото без мисъл,
но в съня си кошмарен
мисли за Охрид,
за лодката мисли,
която в детинство
е карал?
Колко от нас
са написали песни?
Питам ви -
кой е написал?

Затуй и народа
със нас е на "Вие" -
не чувства но свои,
ни близки.
Дълбоко в сърцето си
мъката крие
и гледа ни
някак изниско.

Послушайте, верно е,
нас ни отплесна
епохата, хлеба, живота.
Помислихме ние
родината тесна
за нашите песни,
защото очите ни гледаха
нейде звездите
и чакахме само сигнала,
когато зората

със гръм ще отприщи
на дните водите
преляли.
Очите ни гледаха
само звездите,
пред нас
те не виждаха нищо.

А в Прилеп са скрити
в мъха на стените
легенди, които ни чакат.
Открий със ръката
кората на мрака,
пиши!
И не бой се нататък!

Вятъра пее в Пирина,
в скалите,
пее в усои, в увини -
колко са паднали
в боя за своя
покрив
и своята Родина!
Вятъра пее в зелените листи:
слушай
и само записвай.

Записвай го просто и честно,
тъй както
просто го пее народа -
“Заплакала е гората
все зарад Индже войвода...”.

ПЕСЕН⁷³

Във гората – враг стаен.
Във гората мрак и изстрел.
Той лежи, лежи ранен
и през тъпа болка мисли:

“Право стреля. Ще умра –
във гърдите ме улучи.
Свърна в гъстата гора
и избяга като куче.

Старата не ще изтрай.
Либето... ще ме прежали.
Ще прежали, то се знай,
но другарите – едва ли.

Тя смъртта ми, е добра.
И не жаля своята младост,
ала исках да умра
някога на барикада...

Мислех, с песен... но беда –
право стреля и улучи.
Ех, да имаше вода,
а то в сух валог се случи...

Поолекна ми... така...
може би ще оживея?...
Някъде шуми река
и вода, вода се лее...

73 Писано изглежда през юни 1939 г. Не е ясно дали на това стихотворение или на другото със също заглавие в цикъла „Песни за родината“ се отнася твърдението в спомените на Радой Ралин, че Вапцаров го е рецитирал като македонско (Никола Вапцаров, Спомени, писма, документи, 231). Лирическият герой може еднакво да бъде комунист и македонски патриот – двете възможности за Вапцаров не се изключват една друга. Може да е повлияно и от опита на михайловистите да го убият в миналото.

Някъде картечен лай...
Песни... нещо ме удари...
Дай вода! Вода ми дай!
Падам... дръжете се, другари!...”

Във гората – враг стаен.
Във гората – мрак и изстрел.
Той сега е вцепенен
и не чувства, и не мисли.

ИЛИНДЕНСКА⁷⁴

Вината не бе наша.
Вината беше чужда
и другиму тежи
стотонна отговорност.
Когато дойде ден,
когато стане нужда,
ний всичко ще разкажем
на майката история.

Започнаха със мръсните ръце
да пипат във душите на народа.
Гневът бе толкоз много накупел,
че не съзряха вълчата порода,
муцуните под овчите им кожи,
престъпната и плитка лицемерност.
Но идат дни, когато ний ще можем
да хвърлим кал във мутрите им черни.
И бунта почна.
Нямаше защо
да вдигнеме ръце,
да изостанем,
ала
с кръвта

74 Предвиждано е било да бъде включено в сборник с произведения на македонски поети и писатели плануван от Македонския литературен кръжок.

на простия народ
в Илинден вляхме
наше съдържание.

Какво ще кажете на тази новина,
ще търсите ли тука руски рубли? -
във Крушево бе феодална власт
и що за скок -
градят сега република!

Те бяха също като нас младежи.
Досуц каквито тук сме сбрани ние.
И биха се,
и мряха във метежи,
тъй както утре
ще умреме ние.

Не хленча аз, че буря ги обрули.
Израстват други в димните пожари.
Погледай тук - това е Питу Гули,
а ти, навярно, си... Никола Карев.
И ако трябват лозунги - добре! -
Ще вдигнеме плакати до луната! -
Свободна искаме,
не щем,
не щем протекторати!

КРАЛИ МАРКО⁷⁵

Стани рано, Марко Кралевики,
да се биеш с тежка боздугана.
Отзарана три ята челични
триж се роят вече над Балкана.

Я оседлай коня Шарколия,
пришпори я бялата си коня -
да погледам как ли ще се биеш
боздуганно с танкова колона!

Шест сме века чакали напразно.
Чакали сме - сто синджира роби.
Късай ти, а аз ще ти разказвам:
Рожба писка в майчини утроби.

Кой не мина, той не ни ухапа...
А една ли мина вража орда!
Стигат ли ти песните в земята
или претендираш и за орден! –

Би се ти. Та само ти ли? Мигар
е един помела тежка брадва?
Но след дни - дигни пръстта със мигли,
погледни ни и ни се порадвай...

75 За пръв път публикувано в „Кооперативна защита“, № 12, 25 октомври 1941 г. Предвиждано е било то да бъде включено в сборник с произведения на македонски поети и писатели плануван от Македонския литературен кръжок.

ИСТОРИЯ

Какво ще ни дадеш, Историйо,
от пожълтелите си страници? -
Ний бяхме неизвестни хора
от фабрики и канцеларии,⁷⁶

ний бяхме селяни, които
миришеха на лук и вкиснало,
и под мустаците увиснали
живота псувахме сърдито.

Ще бъдеш ли поне признателна,
че те нахранихме с събития
и те напоихме богато
с кръвта на хиляди убити.

Ще хванеш контурите само,
а вътре, знам, ще бъде празно
и няма никой да разказва
за простата човешка драма.

Поетите ще са улисани
във темпове и във агитки
и нашта мъка ненаписана
сама в пространството ще скита.

Живот ли бе - да го опишеш?
Живот ли бе - да го разровиш?
Разровиш ли го - ще мирише
и ще горчи като отрова.

По синорите сме се раждали,
на завет някъде до тръните,
а майките лежали влажни
и гризли сухите си бърни.

76 В Карираното тефтерче след тези стихове е дописано: „Ний паднахме / Но не за царя.“(Никола Вапцаров, Ръкописно наследство, 394).

Като мухи сме мрели есен,
жените вили по задушница,
изкарвали плача на песен,
но само бурена ги слушал.

Онез, които сме оставали,
се потехме и под езика,
работехме къде що хванем,
работехме като добитък.

Мъдруваха бащите в къщи:
“Така било е и ще бъде...”
А ние плюехме намръщено
на оглупялата им мъдрост.

Зарязвахме софрите троснато
и търтвахме навън, където
една надежда ни докосваше
със нещо хубаво и светло.

О, как сме чакали напрегнато
в задръстените кафенета!
И късно през нощта си легдохме
с последните комюникета.

О, как се люшкахме в надеждите!...
А тегнеше небето ниско,
свистеше въздуха нажежен...
Не мога повече! Не искам!...

Но в многотомните писания,
под буквите и редовете
ще вика нашето страдание
и ще се зъби неприветно –

Защото би ни безпощадно
живота с тежките си лапи
направо по устата гладни,
затуй езика ни е грапав.

И стиховете, дето пишем,
когато краднем от съня си,
парфюмен аромат не дишат,
а са навъсени и къси.

За мъката - не щем награди,
не ще дотегнем и с клишета
на томовете ти грамади,
натрупани през вековете.

Но разкажи със думи прости
на тях - на бъдещите хора,
които ще поемат поста ни,
че ние храбро сме се борили.

ХРОНИКА⁷⁷

Отвсякъде врази.
Беласица е в броня.
Край Охрид син
картечниците грачат.
Какво сега? - Сълзи ли да пороним,
или на глас да седнем и да плачем?

Зенитите се кашлят към звездите
и хрчките им светят с бяла диря.
Душите сме си стиснали в зъбите,
ала не мислим да умираме.

За първи път не влиза днес у нас
историята с кървавата мутра.
Столетия сме чакали, за час

77 За това стихотворение Никол Вапцаров във своите показания ще разкаже, че Цвятко Радойнов му поръчва да напише стихотворение. Вапцаров мисли цяла седмица постоянно за това. „Не че липсваха теми, но исках да избира, най-близката до сърцето ми. След дълго обмисляне на темите аз реших да напиша за войната в Македония. И действително написах стихотворение на тази тема.“ (Никола Вапцаров, Дело 585/1942, 255).

ще потърпим сега дима барутен.

Но после, след жестокия погром,
когато прашни, морни и окъсани
се юрнете назад към своя дом -
ще ви посрещнем злобни и навъсени.

От глад ще вием в пустите поля,
на глутници ще ви следим в горите.
В гърдите ще избухне дива страст
и мътен блясък ще гори в очите ни.

МЛАДЕЖКИ СТИХОТВОРЕНИЯ⁷⁸

Вапцаров в Машинното морско училище

78 Публикуват се според: Никола Вапцаров, Ръкописно наследство, съст. Бойка Вапцарова, БАН, София, 1982.

ТЕТРАДКА ПО СМЯТАНЕ

Варна, 1926 г.

1.

Дали облаци печални
Сълзи леете навред
Дали в сенките потайни
Чезне младост вехне цвет.

Дал' славея сладкогласний
Песен кръшна тамо пей
Дал' трендафила прекрасний
Тамо може да живеј.

Ах кажете що мълчите
Вази питам чужденци.⁷⁹
Или идат оц разбити
Клети мили бежанци?

Но във снежните чукари
На величествен Пирин,
Лџх бунтовнишки оц гали,
Спомня спомен там един.

Там, във Преспа, Шар и Воден
Крџв бунтовнишка кипи
Скоро волен дух народен
Славни час ще извести.

И талазите на Струма,
Гордий рев на Черни Дрин,
Всред ще носят тази дума:
Свобода, ще пей Пирин.

⁷⁹ В това най-старо произведение на Вапцаров, вече е набелязана темата за Македония като (поробена) родина на живеещия далеч от нея автор.

12. ОБЛАЦИ

Тъмни облаци безкрайни
Морни клетки чужденци
От къде сте вий незнайни
Мрачни скръбни бежанци?

Носите ли вие радост,
Спомен мил поне един?
Или още гине младост
Там далече зад Пирин?

Там в далечни край страдален
Слънце грее ли в небе?
Или Вардар е печален
Или всичко будно мре?

Или вредом смърт царува
Или в Търлис кръв се лей
Бащин дом в сълзи ли плува
Там нашия враг живей.

Дали в Охрид все тъй мило
В нощ звездите блещят
Или някак си унило
Там талазите шумят.

Де сега е мойта майка
Моят брат къде живей?
Тя за мен дали се вайка,
Той байрак дали ветрей.

13.

Неволник клет в далека ли чужбина
Ще диря аз изгубения рай?
А ме делят не месец, не година
От бащин дом, от родния ми край.

И мъчно болно става на душата
В глава разляно олово тежи
И поздрав лек изпращат ми листата
И пак и пак сърцето ми тежи.

А ветерa ми спомени навява
За майка, татко, братче и сестра
И песента що шушне и припява
Шумата на близкатагора.

А облаче ли там на юг отива
И птичка ли към югом прилетя
Потайна скръб душата ми облива
Изпращам ги със сълзи на очи.

Последен взор отправям в далнината
И гледам как се сетен облак рей
Далече там ... далеч зад планината
В родний край – там бащин дом пустей.

**СТИХОВЕ ПУБЛИКУВАНИ
В СПИСАНИЕ РОДИНА ПРЕЗ 1928 Г.**

***80

При първий зов, при първата покана
Ще дойдем свята Майко ний
При бойни зов на първата камбана
ще дойдем там плеада от борци.

Протегнеш щеш ръце си оковани
- Измъчена светица и следи
От бичове и най-ужасни рани
Ще видиме; и кървави сълзи

Свидетели за дните преминали.
Глави ще склоним ний за благослов,
Прегърнеш щеш децата отраснали
С великата ти Родино любов.

Ще дойдем майко, хиляди борци
Ще дойдем там: стихия, лава, пламък,
От робството ний новите творци
Не ще оставим камък върху камък!

НОСТАЛГИЯ⁸¹

Неволник клет в далека ли чужбина
Ще диря аз изгубения рай?
А разделят не месец, не година
От бащин дом, от родния ми край.

А тъжно, болно става на душата,
В глава разляно олово тежи,

80 Публикувано в списание „Родина“ през април 1928 г.

81 Напечатено през юли 1928 г. в списание „Родина“, представлява преработен вариант на предишното стихотворение.

Кат облак чер виснал във небесата
Дълбока скръб ме родино мори.

А ветерата ми спомени навява
Образи от дни на младостта
И песента що майка ми напява
Над люлката на моята сестра.

Ред спомени – безкрайна върволица
На младостта най-свидни бленове
О, бисери тъй дълга броеница
Градини рой от али макове.

Родино, твоя образ ме опива,
И твоя глас неспирно ме зове;
Тъга безкрай по тебе ми открива
Невидени цветисти брегове.

Аз зная... знам душа не ще изтрай
Да е далеч от твоя небосвод,
Но моя дух над тебе ще витай
Със мъките на цял един народ.

РОЗОВА МОРСКА ТЕТРАДКА⁸²

7.

За теб родино във борбата
За теб родино в планината
Хайдушката песен аз ще пея
За твоите чада изморени
За твоите китни брегове
За бащин дом осквернен
Или цветущи градове

За твоите хубави балкани

82 Втората запазена поетична тетрадка на Вапцаров. В нея се съдържат стихове, писани през 1927 и 1928 г.

За Пинд, за Шар и за Пирин,
За твойте синове терзани –
Ще кръв пролеем до един.
Родино мила ний те любим
За теб живеем, за теб ще мрем,
И млади дни за тебе губим,
За тебе всичко ще дадем.

ГОЛЯМА ТЕТРАДКА⁸³

9. ХАЙДУШКА ПЕСЕН

Божурище

3 IX - 29 г.

Тъмна мъгла лежи над Пирина
Верен куршум път не би догонил
Камо ли ние триста дружина
Войводо.

Да свием байрак пак згода

Ще бъде,

Месец огре ще върхари

Тогаз ще стигнем с другари

Отвъде

Тъмна мъгла лежи над Пирина

Но подрумник път далек не губи.

Та аз не скитам тук от година

Хайдути

Друга е мъгла легнала -

Родина.

Развейте байрак над мури,

Огън ще падне и бури.

Дружина!

83 Съдържа избор направен от Вапцаров на 73 негови стихотворения, като е написал и нови. Обхваща периода 1928 – 1930.

14. СПОМЕНИ ОТ ЮГ

Аз искам бих да съм под родна стряха
О, моя малка, хубава сестра!
И там да те целуна топло нежно,
Тъй както в утро блеснала зора.
Със своите багри весело облива
С целувки жадни вечната гора.
Де първите надежди згоряха двама,
Под ласките на пролетния ден
И грижите на татко и на мама,
Де първата молитва с шепот тих
Възнесяхме ний тайнствено, покорни
Към своя Бог, и как във звучен стих
Летеше тя и топло и смирено ...
А майка ни предеше неуморно
Пред блесналата в пламъци камина
И ние дълго слушахме двамина
Тях – песните на нейното вретено ...

Но всичко туй отмина. Аз съм сам.
Под писъка на северните хали.
Сърцето вкоченясва вече тук.
И аз разбрах отдавна вече знам,
Че ласката на ветерата от юг,
Така приятно, както в мойто детство
Неще ме вече никога погали.
18 IX – 929 г. Русе

17. НЕСПЕТА

19 XII – 1929 г.

Русе

Тъжно свири ветер в кумините
Като стара пукната виолина
И скрибтят от болка сякаш мачтите.
Ти си збрала в село роднините
Да се молят на свети Никола
И за мене може би и плачете.

Че от север ветер неверен
Е преминал бесно над морето,
И когато сломен от Пирина
Е отекнал тихо в свода черен,
Нещо те е боднало в сърцето
Нещо черно, черна сиротиньо.

Но виновен ли съм майко моя,
Вихъра че нося на безкрая
Че във мене хаоса вилнее?
Та виновен ли съм и да зная?...
Мога ли сега да обуздая,
Туй що в мене от години тлее?
Често майко, някога забравен,
Виждам твоя образ: прислонила
Сякаш нещо в немощни обят'я.
А пред мен е запад окървавен,
Двете мачти чезнат в ала свила
И напомнят кървави разпят'я.

Но отново бурята заплиска
В малките закръглени прозорци,
Повилнее ветер ... Тогава
Чини ми се сякаш ме притиска
Първо либе, сякаш ми говори ...
И настане волена забрава.

23.

Първа ми севдо, първа изгоро не жали
Луди гидия,
Че ще далеко нейде забегне
Млад харамия.

Не жали либе, за ще ти пращам
Теб армагани,
Кървави ризи, помашки глави,
Свила герани.

Върла ми жалба либе по твоите
Вежди гайтани,
Дваж по-голяма жалба по вази
Тъмни балкани.

Жаля, прежалям равна ти снага,
Стройна калина,
Но не прежалям зелени мури
Горе в Пирина.

24. МАЙКО

Майко, стара мале – бледа вощеница,
Образ скръбно бледен, не плачи по мене
Майко бедна майко – сирота вдовица,
Тъй на пусто ходиш в тия дни студени.

Ти не търсиш нейде кръст или могила;
Никому немила, никому нерада,
Ти напусто дириш черните бесила
В кътове незнайни във незнайни града.

Майко ... моя майко! Черна сиротиньо
Не додеха ли ти траурни одежди?
Не нажали ли се горка ти робиньо,
Дали не прежали толкова надежди?

Ще прежалиш майко ... как си прежалила
Толкова копнежи дните си щастливи,
Ех нали претегли толкова патила,
Та не ли исплака сълзите горчиви.

Кръст ще да направиш пред свети икони,
По вечеря късно свещ ще да запалиш,
До зори ще чиниш до земя поклони
И в молитва щяла, тъй ще ме забравиш.

Ще погледнеш вънка. Месецът ще грее.
Божето кандило хвърля свойта сенка ...
Ще дочуеш в мрака някой глас да пее,
Първото ми либе нейде от седенка.

Погледът ще срещне китка карамфили
Вече увехнала. Моята премена ...
И ще възкръснат два образа мили ...
Пак ще да я видиш весела засмена.

Майко прокълни ме! Как продумах дума
Че ще ме прежалиш? Жалби неизмерни.
Очи не ще вдигнеш от пиринска шума,
Дето ще се вият два гарвана черни.

27. ОБИЧАМ ТЕ, ПИРИН⁸⁴

Обичам те, обичам те Пирин,
Обичам те едничка моя радост.
В скалите ти отдавна разпилях
Моите дни – моята свидна младост ...
О, мой скъп и най-любим рубин.

84 Публикувано е в съкратен вид – 6 куплета през юни 1928 г. в списание „Родина“.

Обичам мрачните и хубави скали ...
По тех изгубих своите бленове
О бисери от хубави страни
Откраднати когато бех дете
От некакви незнайни крайнини.

Обичам те когато буря свий,
- Хоро на вещица потайна зла ...
И твоя плач, на голите вършини
Когато плъзне оловна мъгла
И в бурна нощ сърцето ти забий.

Обичам твоите бели върхове
Целували ефирите небесни
И къпани във божите сълзи
Пирин! възпят във толкоз много песни
И мрачен горд кат всички богове.

Обичам те, когато чер вуал
Нощта разтле над твоя небосвод
И разкази на тихите букаци
За мъките на цял един народ.
Обичам те със твоята печал.
Обичам аз очите ти Пирин,
Твоите бисерни и модри езера
Сълзи на страстно влюбени моми
И утринната пурпурна зора
На потока на красен балдахин.

Обичам твоите приказки нечути
Приказки на тъмните гори
Припевани от ветерата студен,
Сакровища на вечни канари,
И песните на старите хайдути.

Обичам те когато гръм пропей
Със своя бас в бездънния ти шир
Когато странен ек горите ти огласи
Чередят ли светкавици безспир
Небето в мъка сълзи пролей.

Обичам те когато бледен лик
Зад някакви тайнствени палати
Покаже лунний сърп над стръмни канари
И с блясака скалистий бряг позлати
С окраси чудни лунния светлик.

И нощите когато се прелива
Водата там на езерния бряг
Русалки рой завият ли хоро
И в луда страст догонят ли се в бяг
До дето дойде утрин боязлива.

Обичам те, обичам те Пирин,
Защото ти едничък обеща
Това, което майка ми не даде
Това що татко ми не завеща
Обичам те обичам те Пирин.
Варна 10 V – 28.

38. МЪКА

Ех да не беше жал по години
Пусты остали
Добро ил' лошо тъй две години
Тука минали

Ех да не беше жал по роднини,
Майчина мъка,
Ден не бих траял не две години
Тежка разлъка.

Ех да не беше текъо комита,
Тежка неволя
Та да ми видиш как ли ще скита
Младо на воля.

Ех да не беше село злоусто
Със зли клюкари

Ден не бих стоял тука напусто
Сам без другари.
11. V. Варна 28 г.

43. ПРЕДВЕЩАНИЕ

Аз вярвам майко родино пресвята
Във светлостта на своя бъден ден
Аз зная, знам не вечни са теглата,
И тоз народ не е за тях роден.

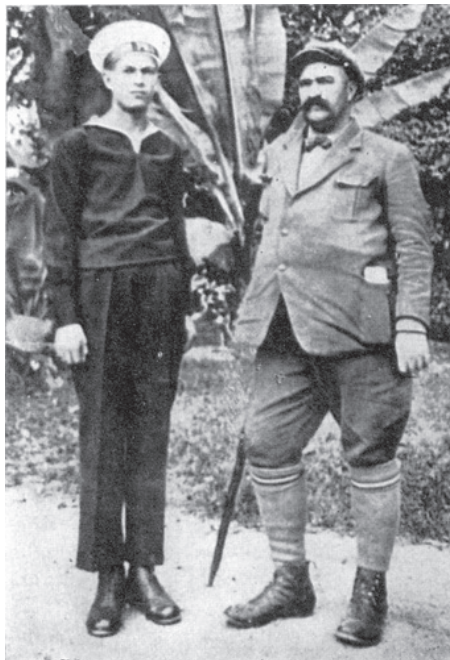
Аз вярвам в бъдещето на живота
За таз, която толкоз годин плака
ще дойде край на твоята Голгота
На робството оковите и мрака.

Аз вярвам майко: те се изживяха
Ония дни на скърби и нерадост
И не напразно те кръвта си ляха
И не напразно свойта свидна младост

Пилееха из родните балкани
И не напразно те със кръв поиха
Незнайните усои и поляни.
О не напразно родино се биха

Аз вярвам майко – малък слаб поет
Аз вярвам, че ще дойде светъл ден,
Но аз ще бъда само силует
И черна нощ ще бъде окол мен.

48. СМЯНА

Никола и Йонко Вапцарови

Целувай ме ... целувай до насита
И после край града ме преведи;
Ще ида аз във тъмните гори
Където ти на младини се скита.

Целувай ме и после с дамаскина
До кръв по челото ме ударй
И вместо с кръст, с куршум ме покръсти
- О клетвата на твоята дружина.

Ще слушам аз глава си преклонил
На млада гръд, и нема да жалея
Че някога кръвта си ще пролея
За таз земя, която си любил.

68.

Ний тръгнахме. Огасваше денят.
Прегърнах мама, в белите коси
Целунах я и казах ѝ „прости“
А тя едва продума „добър път“.

Ний тръгнахме, прегърна ни нощта...
Накрай града сложихме своите пушки
И дадохме обета си хайдушки,
Че живо нема връщане дома!

Смълчани бавно крачехме напред
И всеки търси с погледи студени
На миналото дните си блажени
Напразно, ний израснахме под гнет

И приказки от нашите роднини
Долитаха като сънища мъгливи
И спомнях за били дни щастливи
И някогашни хубави години.

Ний слушахме безумно упоени
И празник цял празнувахме безимен.
Сънувахме че там на Свети Климент
Камбаните ехтяха вдъхновени...

И пламваше купнежа във душите
По-вихрен, по стихийен и свободен
И слагаме пред храма си народен
Най- свиден дар – на младостта си дните.

Вървахме ний, дошел бе нашия ред
Мълчахме вси пред радостта, голема,
Тъй както често римата е нема
Пред чувството на някой горд поет.

Изписка птица нейде в пущиняка
Пръхна над нас и пътя ни пресече ...

Ний знаехме не ще се върнем вече
И чакахме това що нас ни чака.

Не чакахме, ний търсехме навред
На някаква незвана смърт следите
Защото яд безумен сви душите
И мъката на шест вековен гнет.
1. II. - 29 г. Варна.

МАЛКА ТЕТРАДКА⁸⁵

ПОГРЕБЕНИЕ

(на Анна)

31. VII. – 930 г. Банско

Когато минеш синята гора
По малката извиваща пътека
Поспри се, чуй из нейните недра
Дали не плаче тъжно в тишината
Душата ми до болка изтерзана
И после пак мини все тъй полека
Заслушана дълбоко във листата,
Които ще повтарят Анна, Анна...

Или пък питай, минеш ли от там,
изморените в тежък труд дървари,
Но тихо, сякаш, че говориш в храм ...
За любовта, която грей в Пирина
И бродяща с светулките над Гласна
И после щом вечернята удари
И замръчи над моята Родина
Скръсти ръце, защото тя огасва...

И събери най-хубави цветя
И песните ми пръснати в тъмата

85 Съдържа 19 стихотворения писани през 1930 – 1931 г. в Русе и Варна, а някой при отпуската в Банско.

След туй вземи я, чиста тя
Ще свети ярко във очите сини
Пирин забравил песните отколе
Ще гледа, ти я погребеш с цветята
Отгоре ярко ще горят рубини
И после бавно поеми надолу.

6. БАЩИ И ДЕЦА

Когато моя Бог в агония умира,
И слънцето огасва в небосклону,
Аз виждам те пред старата икона,
Която все пак нищо не разбира.

Но ти се молиш като че в мойта бездна
С една молитва мина ще отведе,
И сам аз искам майко тъй да бъде,
И после в твоята усмивка да изчезна.

Но тихия параклис свърши вече, -
Изгорени са белите одежди
А аз останах нейде без надежди
И моят път от тука е далече.

И някога когато се обърна
Сам виждам – там е светло но съм сломен
А туй отмина, то е само спомен
Към който никога не мога да се върна.
27 IX – 930 г., Русе

7.

Далечен бряг, край него в бяг
Минуват плиснали вълни
И как с тъга вървят сега
В безбрежни далнини.

И после, как в вечерний мрак
Умира болен зов ...
То сякаш там гори кат в храм
Една света любов.

И в този ден, до смърт ранен
С тъга по светла ведрина
Жадувах мир и грейнал шир
Над родната земя.

Но после в миг един светлик
Свирепо скъса вечерта
И моят път – безгробна смърт
В далечен край, очерта.
19 VIII – 930 г., Русе.

НЕДОВЪРШЕНИ СТИХОВЕ

ИЛИНДЕН⁸⁶

Илинден?! Не искам да пиша
 заряда е малко
 заряда не стига,
Излишно и жалко за книгата,
ако такава прекрасна тема
в куплети и рими нацвъкаш
иди и свърши със живота навреме
от доблест от ярост и мъка.
 Илинден?! Това е вълна
 на която
 не виждаш зеления гребен
 и ако здраво не стискаш
греблата,
комай че е свършено с тебе.
Илинден то значи да хванеш
 нещата
дълбоко от самия корен
и заедно с всички герои (в борбата)
да правиш със песен (по-жива)
 история.
А инак – отгоре отгоре – така
да хванеш и после да пуснеш
ех братчета мои бих могъл
 и аз
да правя такава изкуство.

86 Нахвърляни стихове в Бележник № 2.

То започна така,
то започна макар
някак си много наивно.
През полето на Сер
преминава река
и се влива в морето
ленива.

Над полето звезди
над полето простор
над полето небето е чисто
а отгоре ѝ мост
със железни зъби
е захапал
реката Ангиста.

По железния път
ни ограбват трудът
по железния път на Ангиста
нашите сили текат
и житата текат
и тютюна
със жълтите листи.
За шалварите трябва
червени басми
за харема копринени
ризиди.

И се промъква с локомотив
колосан красив бандитизъм.

Но раята търпи, но раята
се моли
и си казва – божия воля.

На Ангиста гръм.
Като малко дете
Тишината проплаква и
млъква
детето засуква топлата
гръд
на народната мъка.

И детето едрее и детето
расте
възмъжава и става
зъбато
и започва като всяко избуяло
дете
разбира се с атентати.

На⁸⁷ харемите времето
бавно загива
Със петролните стари
фенери.
и развилняла парфюмна
кресливост
проституира
по Пера.

.....
Преди това за бейовете,
За икон. борба на
Гоце
За пашите – добре. За
везирите – също
брадите се малко подкастрият
за сметка на туй
наетажват се къщите
и като гъби израстват.

.....⁸⁸
Разгром (тежко и тъпо)
и после стихна както стихва буря.
Ала лазура не огре
и слънцето не се усмихна. Пожари.

87 Следващата строфа е допълнена от Карираното тефтерче, където на лист 14 се намира озаглавена „Из Илинден“. Че тук трябва да е мястото личи от това, че в бележника тук намираме първия стих „На харемите времето“.

88 Оттук надолу следва текста от бележника.

Вината е не наша.
вината беше чужда
и другиму тежи стотонна
отговорност.
Когато дойде ден,
когато стане нужда,
ний всичко ще разкажем
на майката история.

... Започнаха със мръсните
ръце
да пипат във душите
на народа
гневът бе толкоз много
накипел,
че не съзряха вълчата
порода,
муцуните под овчите им
кожи,
престъпната и плитка
лицемерност.
Но идат дни, когато ний
ще можем
да хвърлим кал във
мутрите им
черни.
И бунта почна. Нямаше
защо
да вдигнеме ръце, да изостанем,
ала с кръвта на простия
народ
в Илинден вляхме
наше съдържание.

Какво ще кажете на тази
новина,
ще търсите ли тука руски
рубли?
В Крушево бе феодална власт

и що за скок? Градят сега
република.

Те бяха също като нас - младежи
до сущ каквито тук сме збрани
ние
и паднаха със песни във метежи⁸⁹
тъй както утре
ще умреме
ние.

Не хленча аз, че буря ги
обрули
израстват други в димните
пожари.
Погледай тук! - Това е
Питу Гули,
а ти, на pewno, ти си...
Кольо Карев.

И ако трябва лозунги –
добре! -
да дигнеме плакати до луната
искаме свободна! И не щем,
нешем протекторати.
30. IV. 40 г.

ЗА МАКЕДОНИЯ⁹⁰

Да пишем за Илинден
Знаеш ли как падна Питу Гули.
(Като минеш за Прилеп,
за Пирин)

89 В бележника е нанесен и вариант «и те умряха честни във метежи», а също така и «и биха се, и мряха във метежи».

90 Бележник № 2, лист 12.

ЩЕ БЪДА СТАР, ЩЕ БЪДА МНОГО СТАР⁹¹

Ще бъда стар, ще бъда много стар,
ако остана след погромите, разбира се,
като окъсан рибен буквар
модел хиляда осемстотин и четирийсе.

Тъй както малките деца разлистват

и почват със картинките от края,
така и мене днеска ми се иска
за бъдещето да си помечтая.

Защо пък не? – В мечтите няма цензура,
мечтите греят с синкава прозрачност.
А по-добре е да подгониш вятъра,
отколкото да седнеш и да плачеш.

.....

Тогава аз ще имам син
синът ще бъде двадесет годишен.

.....

А то какво сега

откаже трактора
и той носа завре като слепец
в магнетото или
пък в карборатора
и заключава важно – „трябва спец“.

91 За пръв път се среща в „Карираното тефтерче“, творбите в което са посветени именно на родината Македония. В това тефтерче са дадени и фрагменти от плануваното продължение на творбата. Така след добре оформеното и познато от публикациите начало, в което Вапцаров заявява, че желае да си помечтае за бъдещето, следват три пропуснати реда и са додадени стиховете, че той тогава ще има вече 20 годишен син, след което е оставил 1/3 страница празна, за да напише в бъдеще връзка със следващите стихове, които публикувам тук. Празните места оставям с многоточие.

И спецът идва с самолет тогава
Погледне, червенео възмутен.
Защото само някакъв си
кабел
от дистрибутора е
откачен.

За нищо днеска ви не бива младите.
Така си карате по що за що
по цели нощи слушате вий
радио,
а през денят ... засявате
жито.

През наше време
бяхме с подготовка –
и да пасваш можеш
и магнет
да сложиш
и центровка
работехме що паднеше
наред.

Във фабриките по 12 часа –
а през нощите спориш до зори
и пак остава време да навакшаш
за някой стих да наредиш.

А младите се смеят с глас тогава
и в полумрака техните зъби
блестят от чистота и здраве
блестят като звезди.

Аз ставам, после недоволно тръгвам
нататък към огрелите прозорци
С чувството че страшно съм
излъган
от тези млади и бегрижни
хора.

Поставям очилата, като
лента
на кино плавно плъзгат се
колоните
И ето виждам - плана с сто процента
по посева изпълнен в
Македония.

Не казвам нищо. Скачам и
обличам
наопаки палтото. Става тихо.

.....
Не казвам нищо. Мръщя се обиден
и гледам моя син ме дебне тихо.
Но аз се пазя той да ме не види
с какво доволство днеска се
усмихвам.

ВАПЦАРОВ И СМЪРТТА

73. ГАДАТЕЛ⁹²

Ти втречено се вираш във ръката
И казваш че неще съм дълго жив
Отпускаш я и гледаш мълчелив
Доловил смътно некаква загадка.
„Да, да не виждаш ли! – те тука се пресичат
И ясно сплитат смъртния ти кръст.
Куршум за някаква незнайна гадна мъст
Изпрати ще те млад тъй рано в гроба“.
А аз те гледам, гледам с страх фалшив
И мил ми ставаш некак си безмерно
И ако знам че всичко туй е верно
О, колко колко щех да съм щастлив.
4. III. – 29 г. Варна

ИЗ ПРЕДВЕЩАНИЕ

Аз вярвам майко родино пресвята
Във светлостта на своя бъден ден
Аз зная, знам не вечни са теллата,
И тоз народ не е за тях роден.

.....

Аз вярвам майко – малък слаб поет
Аз вярвам, че ще дойде светъл ден,
Но аз ще бъда само силует
И черна нощ ще бъде окол мен.

92 Голяма тетрадка.

ИЗ ДОКЛАД

Аз мисля, че първата
капка, която
от своята кръв
за света ще пролея,
ще бъде за мойте
поробени братя,
ще бъде за Нея!
София 1938/1939

Из последните думи на Вапцаров към майка му:

„Мамо, аз трябва да умра. Гледай да свикнеш с тази мисъл, успокоявай се с думите на твоя Христос: Ако житното зърно най-напред не умре, то не може да даде плод.“

ПРОЩАЛНО

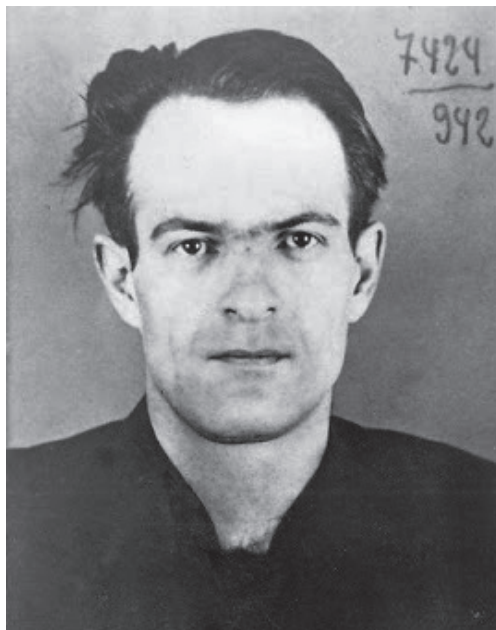
Никола Вапцаров и жена му Бойка

На жена ми

Понякога ще идвам във съня ти
като нечакан и неискан гостенин.
Не ме оставяй ти отвън на пътя –
вратите не залоствай.

Ще влезна тихо. Кротко ще приседна,
ще вперя поглед в мрака да те видя.
Когато се наситя да те гледам –
ще те целуна и ще си отида.

ПРЕДМСЪРТНО

Вапцаров в дирекцията на полицията

Борбата е безмилостно жестока.

Борбата както казват, е епична.

Аз паднах. Друг ще ме смени и...

толкоз.

Какво тук значи някаква си личност?!

Разстрел, и след разстрела - червеи.

Това е толкоз просто и логично.

Но в бурята ще бъдем пак със тебе,
народе мой, защото се обичахме!

14ч. - 23.07.1942 г.

Софийско гарнизонно стрелбище